

Ivan Kozelj

ODGOJ ZA ZRELU, SLOBODNU I SAMOODGOVORNU SAVJEST

Govoriti prije II. vatikanskog sabora o odrasloj, slobodnoj i samoodgovornoj savjesti zvučalo bi u najmanju ruku neobično, pomalo sumnjivo, a svakako prilično nezrelo i preuzetno. Poslije Koncila zrela, samostalna i samoodgovorna savjest postala je ideal. O njoj se pišu članci. O tom se idealu raspravlja kao o jednom od najvažnijih i najhitnijih zadataka, što bi ih za uspješnu obnovu Crkve prije svega trebalo ostvariti. A nerijetko se ona uzima kao gotova činjenica, s kojom se u praktičnom životu računa, kao temelj, na kojem se dalje gradi. Naša mladost, i ona po našim odgojnim crkvenim zavodima (možda ona i najviše!) preskačući u svojoj mladenačkoj nestrpljivosti sve razvojne etape, zahvaćena snažnim vjetrom slobode, željom za neovisnošću i samostalnošću, u odgojnom se procesu — pred značenjem i vrijednošću zakona i tradicije, pred zahtjevima discipline i reda, pred funkcijom i pravima autoriteta — neprestano poziva na zrelu i samostalnu savjest. Kao da je to nešto s čime se čovjek rađa, što od prve posjeduje; a ne nešto što se ozbiljnim i ustrajnim naprezanjem, dugom i teškom borbom, tek malo pomalo, ali nikad potpuno, stiže. Čitav odgojni posao, u kojem svjesno i razumski obrazloženo prihvaćanje autoriteta i slobodno podvrgavanje disciplini igra bitnu ulogu, tako biva u samim temeljima miniran i onemogućen.

Slične pojave opažamo u općem životu i previranju u Crkvi i među odraslim članovima Božjega naroda. Sabor je svim članovima Crkve živo dozvao u svijest da su svi bez razlike, a ne samo možda hijerarhija, odgovorni za razvitak Crkve i za plodno i uspješno vršenje njezinog poslanja. Utvrdio ih je u uvjerenju da oni u Crkvi nisu samo pasivni, prema svemu više-manje ravnodušni objekt hijerarhijski uređene pastorizacije, nego i aktivni subjekt, dinamički nosilac, samoinicijativni pokretač pri izgradnji crkvenih struktura i oblikovanju njezina života.

U tajanstvenom produženju i proširenju inkarnacije svi su pozvani na sudjelovanje, svi imaju pravo riječi, pravo da ih se sasluša i ozbiljno uzme. Sabor potiče sve vjernike da svoja gledanja i prijedloge iznose pred hijerarhiju sa sinovskim poštovanjem, ali i s otvorenošću i hrabrošću punopravnog člana Božje obitelji. Da bi to mogli činiti sve zrelije i uspješnije, oni — dakako, koliko to priroda stvari same u pojedinom slučaju dopušta — imaju pravo da o zbivanju u Crkvi budu informirani, i nije im — u granicama razbora — zabranjeno izreći riječ kritike i neslaganja. Duh i metode demokracije tako nezaustavljivo prodiru u crkveni životni prostor. U demokratskom duhu traže se, predlažu i iskušavaju nove strukture, nove metode rada, novi smioni pokušaji, a time se, posve prirodno, odozdo do gore i obratno mijenjaju i stvaraju novi odnosi i novi načini u međusobnom saobraćanju i postupcima. Zauzimaju se stavovi, brane gledanja i forsiraju promjene i prilagođivanja na način na kakav dosad nismo bili navikli. Naivno bi bilo misliti da se to zbiva uvijek u pravoj mjeri i u granicama razboritosti. Pokušajte u pojedinom slučaju pokojeg takvog aktivnog člana Božjeg naroda, bio on laik ili pripadnik duhovnoga staleža, koji, uvjeren da ima karizmu obnovitelja, svoje ideje iznosi i zastupa nepromišljeno, jednostrano, fanatički, zagríženo i uporno, bez svake mjere i razbora; pokušajte takva vatrenog revnitelja pokoncilske obnove mirno i bratski podsjetiti na onu staru: *sunt certi denique fines* — on će se, udarajući se samosvjesno u prsa, pozvati na prava i zahtjeve svoje punoljetne, zrele i samoodgovorne savjesti.

Mnogo toga što je u Crkvi nekad bilo općenito prihvaćeno, što je stoljećima stajalo čvrsto i nepromijenjeno, kao nešto samo po sebi razumljivo i intangibilno, odjedanput je uzdrmano, kontestirano, nesigurno, ne samo možda u liturgiji ili u pastoralnoj praksi nego i u dogmatskom i u ćudorednom naučavanju. Autoritet u Crkvi kao da je na svim stupnjevima zatajio ili izgubio uzde iz ruku. Kao da je nestalo svake steg. Svatko govori i piše; i svačija kao da vrijedi više i više se na nju polaže, negoli najozbiljnija riječ s najautoritativnijega mjesta. U mnogima kao da se pomalo uvriježila misao i proželo ih uvjerenje da je u Crkvi kucnuo čas slobode, da mogu sebi sve dopustiti, da se na sve mogu odvažiti, bez obzira na to što hijerarhija o tom misli (ona će se već pomiriti s gotovim činjenicama!), bez obzira na to kako će njihova javno iznesena misao, njihovo odvažno ostvareno djelo odjeknuti u cjelini Božjega naroda. Ne radi se samo o »divljanju« nekih teologa: egzegeta, moralista, dogmatičara, povjesničara. Mislimo i na tolike pokušaje i novotarije koje mnogi — za koncilsku obnovu zauzeti župnici, a možda još više njihovi mladi kapelani sebi dopuštaju: na propovjedao-nici, u liturgiji i u pastoralnoj praksi, ili u načinu društvenog svog života. Svi se oni opravdavaju da je sada čas traženja, čas eksperimentiranja i da, konačno, imaju savjest i da rade po diktatu svoje zrele i samoodgovorne savjesti. Pozivanje na samostalnu i zrelu savjest postalo je

tako lozinka kojom se, bez obzira na stvarni promet i pravi čas, pali zeleno svjetlo za sve moguće prelaze i prestupe.

Čini nam se da bi trebalo svim članovima Božjega naroda, bili oni u redovima mladeži ili se nalazili među odraslima, bili oni laici ili svećenici, neprestano dozivati u pamet ono što je, uostalom, očevidna činjenica, koju vlastito unutarnje iskustvo potvrđuje svakome koji imalo refleksno kontrolira i iz prikrajka promatra zagonetnu igru svjetla i tmine, istine i laži, iskrenosti i samoobmane u vlastitom unutarnjem životu, činjenicu, s kojom — kao s nečim samo po sebi razumljivim — računaju svi veliki učitelji duhovnoga života i svi odgojitelji prošlosti, a s kojom mora računati i svaki od nas u sadašnjosti, a mi bismo je ovdje htjeli potkrijepiti autoritetom priznatog i kompetentnog modernog teologa L. Mondena: Tražimo li pravu duhovnu zrelost savjesti, možemo je naći, ako i ne na početku, a ono u zreloj jeseni u mnogim svetačkim životima. Ona je rijetkost. Ne možemo je pretpostavljati kao redovito stanje kod prosječnih kršćana. Zrelost (to je već u samom pojmu uključeno!), a s njom i njezine prerogative: samostalnost, sloboda, samoodgovornost, na kraju je, a ne na početku. A prema stupnju nezrelosti i u razvitku savjesti potreban je potporanj vanjske norme i vodstva... Da se slabo stabalce u rastu ne iskrivi, vežemo ga i podupiremo kolcem. Vrijedilo je to za čovjeka prošlosti; vrijedi to i za čovjeka sadašnjosti. Gledamo li prosječno čudoredno stanje današnjeg običnog kršćanina, ne nalazimo nikakva razloga da u tom pogledu budemo posebno zadovoljni. Treba pošteno priznati da i danas katoličke savjesti pokazuju zaprepašujuću mjeru infantilizma... »Preodgoj fizički i kulturno odrasloga kršćanina za zrelije odlučivanje savjesti bez sumnje je jedna od hitnih zadaća dušobrižništva. No samo je po sebi razumljivo da će to što se u tom pogledu može postići biti vrlo skromno... Samo kod duhovne elite postoji opravdana nada za neki veći uspjeh... i tek atmosferom što će je ta elita stvoriti mogao bi taj duh preći i na druge... *Općenito veća zrelost savjesti*, međutim, ostaje još samo stvar daleke budućnosti. Njezin osnovni preduvjet je novi način odgoja mladih, koji će, kao odrasli, biti sutrašnjica.« (L. Monden: *Sünde, Freiheit und Gewissen*, Salzburg 1968., str. 107. i sl.)

(Pozivamo se na M o n d e n a zbog njegove otvorenosti, tankočutne osjetljivosti za probleme današnjega čovjeka; zbog njegove simpatije, pozitivnog i optimističkog gledanja na današnje previranje, a prije svega, dakako, zbog njegove kompetentnosti. Djelo, iz kojega citiramo, engleski je *National Catholic Book Award* nazvao: »*Das beste theologische Buch des Jahres*«.)

Drugi vatikanski sabor i zrelost kršćanske savjesti

Općenito bismo — s glasovitim dominikancem M. D. Chenuem — mogli reći da je II. vatikanski sabor s obzirom na sveukupno ljudsko zbivanje, napose, dakako, čudoredno i religiozno, težište i naglasak iz

vanjskoga i objektivnoga snažno pomakao u unutarnjost i subjektivnost čovjekovu; u njegovu slobodu i dobronamjernost. Spiritualistički usmjeren mislilac, pogotovo ako je kršćanin, može se tome samo veseliti. Njemu je očito da se i u prirodnom i u povijesnom zbivanju sve odigrava radi čovjeka. U njemu, kao jedinom u svijetu misaonom i prisebnom biću, i u njegovom razvitku i rastu sve dobiva svoj smisao, tj. trajnu, neprolaznu i vječnu vrijednost. Promašeno je i isprazno smisao, značenje i važnost svemirskoga zbivanja tražiti izvan misaonog bića i njegova duhovnog razvitka. To bi značilo smisao tražiti ondje, gdje misli nema; u onom što jest i ostaje bez misli. Uzeti u nekoj svojoj »čistoj objektivnosti« događaji i stvari totalno su prazni, isprazni i bez značenja, besmisleni. Svoju puninu, sadržaj i značenje oni dobivaju samo po misli iz koje proizlaze i u koju se, oplodujuć i obogaćujući, opet vraćaju, omogućujući njezin razvitak i rast.

Na svim područjima ljudske djelatnosti, iako ne svuda na isti način, nalazimo tako dva oprečna, nerazdruživa aspekta i njihovo relativno značenje. Može se netko sablažnjavati nad onom Kierkegaardovom: nije važno, da li ćemo Istinu naći, važno je *kako je tražimo*. Ili, kako će drugi njegovu misao ponoviti: nije toliko važno jesmo li objektivno u Istini, važno je da smo egzistencijalno u njoj. Čak i na području spoznajne djelatnosti prioritet bi pripadao subjektivnom faktoru: ozbiljnosti, marljivosti, čestitosti i savjesnosti, kojom tražimo Istinu.

Ima u povijesti filozofije snažnih mislilaca, koji su tok ljudske misli skrenuli na opasne stranputice, zaveli je u strahovite i bezizlazne slijepice ulice. Ali pred Apsolutnim mjerilom vrijednost njihova životnog djelovanja nije u djelima, u kojima se njihova misao objektivno staložila, s posljedicama, koje je prouzrokovala, nego u iskrenosti i dobronamjernosti, u nesebičnom zalaganju, kojim su Istinu tražili, spremni da joj se podlože, ako je nađu. Na kraju života bit ćemo suđeni po ljubavi, a ne po tom, kako su naša djela zbog naše mnogostruke ograničenosti i jednostranosti objektivno ispala.

Dakako, najočitije to postaje, kad život promatramo pod izrazito ćudorednim i religioznim vidom. Tu pomaknuti naglasak iz objektivnoga u subjektivno, isticati primat subjektivnoga nad objektivnim, znači u svijest dozvati i u pravom svjetlu pokazati jedinstvenu, odlučujuću i presudnu važnost savjesti. Pokazati da se u savjesti krije onaj tajanstveni faktor, koji svemu ljudskom utiskuje poseban pečat; od iznutra sve ljudsko djelovanje preobražava; diže ga iznad životinjskoga, ukopčava ga u zasebno carstvo moralnih vrednota, koje se kvalitativno ne mogu ni usporediti ni izjednačiti bilo s čim, što inače zovemo dobrim ili smatramo vrijednim. »Što koristi čovjeku ako čitav svijet dobije, a dušu svoju izgubi? Što će čovjek dati u zamjenu za dušu svoju?« Za vrijeme Koncila, veli Chenu u svom intervjuu I. C. I. od 1. veljače 1971., sve je više prevladavalo uvjerenje da unutar kršćanskoga života prvenstvo pripada onom odnosu prema Bogu koji se izražava u sav-

jesti, što se po predradovima za Koncil nije moglo predvidjeti. Koncilski konzervativci su u tom gledali novi prodor protestantizma u Crkvu. To je posve krivo... Dakako da zbog istinitosti svoje misli moram proučavati zakon i ostati pred njim u poštovanju. Ipak je ono, što mojem djelu daje konačan pečat moja savjest pred Bogom. (Usp. »Znamenje« br. 3—4. lipanj 1971).

Obraćajući se u pastoralnoj konstituciji »Gaudium et spes« čitavom ljudskom rodu, II. vatikanski sabor je kao nijedan prije njega progovorio upravo o savjesti, njezinoj tajanstvenosti i značenju. Vodio ga je, bez sumnje, uvjerenje da tako progovora iz najdubljih dubina čitavog čovječanstva. I valjda nigdje u svojim dokumentima nije tako bliz svim ljudima dobre volje, bez razlike vjera i uvjerenja, nego kad, govoreći o zagonetnosti ljudskoga bića, ukazuje na ono što je svakom čovjeku, koji je vrijedan tog imena, najintimnije i najsvetije, a u sebi ostaje toliko tajanstveno. Može li se uopće naći druga poluga, kojom bismo u najdubljim dubinama mogli pokrenuti, na novi i bolji život pozvati i uzdići čitavo čovječanstvo, izvan apela na savjest? Ako je čovječanstvu poslije strahovitog brodoloma, što ga je u zadnja dva svjetska rata pretrpjelo, u burnim poratnim vremenima od nekadašnjih životnih ideala i vrednota išta još ostalo, onda bismo, svjesni da je i to relativno, rekli da na valovima općeg potopa — kao reliquiae reliquiarum i kao zalog uskrsnuća — još uvijek plovi netaknut zavjetni kovčeg, u kojem je pohranjena ta najveća i zajednička svetinja čovječanstva. U strahovitoj rascjepkanosti i idejnoj pometnji današnjice, u tom radikalnom »stavljanju u pitanje« svega, čini se, da ipak još smijemo zajedničkim, svim ljudima bez razlike velikim i svetim smatrati: svetost, nepovredivost i slobodu savjesti; da se svi možemo složiti i ujediniti u zahtjevu, priznavanju i poštivanju nepovredivosti i slobode savjesti.

Navedimo samo najglavnije saborske tekstove, probrane i poredane prema svrsi ovoga članka! (Prema izdanju Kršćanske sadašnjosti: *Dokument*) Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu. br. 16: U dubini savjesti čovjek otkriva zakon koji on sam sebi ne daje, ali kojemu se mora pokoravati. Taj glas, što ga uvijek poziva da ljubi i čini dobro, a izbjegava zlo, kad zatreba, jasno odzvanja u intimnosti našega srca: čini ovo, a izbjegavaj ono. Čovjek, naime, ima u srcu zakon što mu ga je Bog upisao. U pokoravanju tom zakonu jest isto čovjekovo dostojanstvo... Savjest je najskrovitija jezgra i svetište čovjeka, gdje je on sam s Bogom, čiji glas odzvanja u njegovoj nutрини. U njoj se divno otkriva onaj zakon, kojemu je ispunjenje ljubav prema Bogu i bližnjemu. Time što su vjerni savjesti, kršćani se povezuju s ostalim ljudima u traženju istine i istinskom rješavanju tolikih moralnih problema...

Br. 17.: No čovjek se može obratiti k dobru samo u slobodi. Tu slobodu naši suvremenici uvelike cijene i strastveno traže. I s pravom! Ali često se zalažu za nju na loš način, kao da bi bilo dopušteno sve što

godi, pa i zlo . . . Dostojanstvo čovjeka zahtijeva, dakle, da radi po svjesnom i slobodnom izboru, to jest potaknut i vođen osobnim uvjerenjem, a ne po unutarnjem slijepom nagonu ili po čisto vanjskom pritisku. Do takva dostojanstva čovjek dolazi kada, oslobodivši se svakog robovanja strastima, ide za svojim ciljem odabirući u slobodi dobro te svojom umješnošću i zdušnošću nastoji pribaviti sebi prikladna sredstva . . .

Br. 41.: Današnji je čovjek na putu k potpunijem razvoju svoje osobnosti i sve većeg otkrivanja i utvrđivanja svojih prava . . . Nikakav ljudski zakon ne može tako osigurati osobno dostojanstvo i slobodu čovjeka kao što to može Kristovo Evanđelje, koje je Crkvi povjereno. To, naime, Evanđelje navješćuje i proglašuje slobodu djece Božje, odbacuje svako ropstvo, koje konačno proizlazi iz grijeha, sveto poštuje dostojanstvo savjesti i njezinu slobodnu odluku . . . Snagom, dakle, Evanđelja, koje joj je povjereno, Crkva proglašuje čovječja prava te priznaje i uvelike cijeni dinamizam, kojim se ta prava posvuda promiču. Ipak to gibanje treba da se prožme evanđeoskim duhom te da se zaštiti protiv svake vrsti lažne autonomije. Izloženi smo, naime, napasti da smatramo kako su naša osobna prava samo tada potpuno sačuvana kada smo oslobođeni od svake norme božanskog zakona. No tim se putem dostojanstvo ljudske osobe nikako ne spasava, nego dapače gubi.

Istim je duhom prodahnuta Deklaracija o kršćanskom odgoju. Br. 1.: Svi ljudi, bilo kojeg porijekla, položaja i dobi, imaju na temelju dostojanstva svoje osobe neotuđivo pravo na odgoj, koji odgovara njihovom životnom cilju . . . Pravi odgoj ide za izgradnjom ljudske osobe u vidu njezine konačne svrhe i ujedno u vidu dobrobiti društva, kojega je čovjek član i u čijim će funkcijama kao odrastao čovjek sudjelovati . . . Djecu i mladiće treba potpomagati . . . kako bi postepeno postigli savršeniji osjećaj odgovornosti da svoj život neprestanim naporom pravilno usavršavaju i idu za pravom slobodom, hrabro i odlučno svladavajući zapreke . . . Neka se učestvovanjem u društvenom životu tako odgajaju da bi se mogli, pravilno poučeni potrebnim i prikladnim sredstvima, aktivno uklopiti u različite skupine ljudske zajednice, otvoriti se za dijalog s drugima i rado se dati na posao oko promicanja zajedničkoga dobra . . . Isto tako Sveti Sabor proglašuje da djeca i mladež imaju pravo na posebnu pomoć da bi ispravnom savješću mogli prosuđivati moralne vrednote i prihvatiti ih osobnom odlukom . . .

Istim tonom započinje i Deklaracija o vjerskoj slobodi. Dostojanstvo ljudske osobe u ovo naše doba iz dana u dan sve više prodire u svijest ljudi te raste broj onih koji zahtijevaju da ljudi mogu imati i služiti se vlastitom odlukom i odgovornom slobodom u svom djelovanju, ne pod pritiskom, nego svjesni svoje dužnosti . . . Ta se potreba slobode u ljudskom društvu najviše odnosi na dobra ljudskog duha, u prvom redu na ono što se tiče slobodnog ispovijedanja religije u društvenoj zajednici . . . Ovaj Vatikanski sabor izjavljuje da ljudska osoba ima pravo na vjersku slobodu. Takva se sloboda sastoji u tom što svi ljudi moraju

biti slobodni od pritiska bilo pojedinaca, bilo društvenih skupina ili bilo koje ljudske vlasti, i to tako da u vjerskoj stvari nitko ne bude primoravan da radi protiv svoje savjesti ni sprečavan da radi po svojoj savjesti, privatno i javno... Osim toga izjavljuje da pravo na vjersku slobodu ima uistinu svoj temelj u samom dostojanstvu ljudske osobe kako je poznajemo iz objavljene riječi Božje i iz samog razuma... Zato pravo na tu slobodu ostaje i onima koji ne udovoljavaju obvezi da traže istinu i da uz nju prijanjaju; i vršenje toga prava ne može se priječiti dokle god se poštuje pravedni javni poredak.

Nisu, međutim, važni sami ovi i mnogi drugi vrlo izraziti tekstovi u koncilskim dokumentima. Važno je da je duhom zrele, samostalne i slobodne savjesti nošeno i prožeto čitavo saborsko djelovanje. Već neočekivani i hrabri početni nastupi kard. Lienarta ili Fringsa uz opći aplauz kojim su primljeni, izražaj su zrelosti, neovisnosti i slobode savjesti kojom se Sabor kao cjelina odmah u početku suprotstavlja svakoj unaprijed određenoj, izvana nametnutoj shemi i svakoj zakulisnoj manipulaciji. U toj atmosferi odvijaju se i daljnja saborska zasjedanja sve do svršetka Sabora. Takvu savjest ima Sabor kao ideal pred očima u svojim dekretima o pastirskoj službi biskupa, o odgoju i obrazovanju svećenika, o laicima i o Božjem narodu, a možda još posebno u dekretu o prilagođenoj obnovi redovničkoga života.

Napomena uz saborske tekstove

Bilo bi, dakako, prilično površno i naivno misliti da je time već sve rečeno i sve jasno. Redovito je tako da su riječi kojima se u dnevnom životu najčešće služimo, uvjereni da su one i nama samima i drugima posve jasne i da ih svatko jednako razumije, u sebi vrlo neodređene, u svom značenju vrlo rastegljive i mnogoznačne. Tako nas npr. sv. Augustin upozorava na riječ: *vrijeme*. Što je vrijeme? Dok me ne pitaš, znam. Ako me pitaš, u neprilici sam što da odgovorim. Još većim pravom bismo to mogli reći za najprvotniju misaonu riječ, koja je zapravo srž i nosilac svakog određenijeg značenja: *biti*. Običnom čovjeku izgleda posve jasno što znači: *biti*. Mislilac je, naprotiv, s Aristotelom još uvijek uvjeren da se u filozofiji odvajkada pitalo, da se još uvijek pita i stražuje, da će se i u budućnosti još dalje pitati: što to zapravo znači *biti*? U različitom poimanju i shvaćanju te nevine, na prvi pogled posve prozračne riječe zapravo se krije raskršće najimpozantnijih metafizičkih sustava. Slično bismo mogli reći za riječ život, ljubav itd. To vrijedi gotovo za svaku riječ što je upotrebljavamo u naslovu ovog članka. Što znači savjest, odgoj savjesti, zrela, slobodna, samoodgovorna savjest?

»Sve do najnovijega vremena običavalo se da se pojmovi: krivnja, grijeh, dužnost, kajanje, savjest, upotrebljavaju kao da su to jednoznačni pojmovi s posve zaokruženim i nepromjenljivim značenjem. Za većinu naših suvremenika vrijedi to još i danas; čak i u novijim teološkim publikacijama nailazimo na taj jezični mutež i zbrkanost. Ali filozofska analiza,

napose fenomenologija i filozofija jezika, provjerena otkrićima psihologije i sociologije, došla je do rezultata da svaka od tih riječi ima niz vrlo različitih značenja, koja se jedno od drugoga ne daju izvesti, i koja brižno treba razlikovati ako nećemo da nam se u teološko razmišljanje uvuku zabrinjavajuće dvoznačnosti...«, veli Monden u spomenutoj knjizi (str. 11.). Da se u to uvjerimo, dovoljno je otvoriti njemački rječnik osnovnih teoloških pojmova (*Handbuch theologischer Grundbegriffe*), gdje nam autori redovito pokazuju, kako se značenje pojedinih riječi razvijalo i mijenjalo, u našem slučaju npr. riječ: *Gewissen*. Sam Monden, dopuštajući da to može izgledati prilično samovoljno, etičko djelovanje čovjeka i savjest kao njegovu korelativnu pojavu promatra na tri različita nivoa. *Instinktivni nivo*: sve je djelovanje pretežno uvjetovano pritiskom vanjske stvarnosti, napose društvenog miljea i njegovih tabua; savjest je više-manje introjeksija vanjske, društvene prisile. *Moralni nivo*: sve se čovjekovo djelovanje prvenstveno odvija u svjesnoj i slobodnoj težnji za autorealizacijom. Iz dinamičke upravljenosti za potpunim razvitkom vlastitog bića rađa se obveza ne iznevjeriti se svom autentičnom »ja«. Savjest je ona vrhovna svjesna instancija, koja pri svakom konkretnom slobodnom izboru sudi i određuje koji je čin u skladu s autorealizacijom, a koji je tome protivan. Instinktivni je moral heteronoman, nametnut od vanjske stvarnosti. Na drugom stupnju moralni zakon postaje autonoman, diktiran dinamičkom usmjerenošću vlastitog bića za potpunim razvitkom. Treći je stupanj *kršćansko-religiozni nivo*: on počiva na uvjerenju da je potpuno ostvarenje vlastite osobnosti u zreлом ljubavnom predanju drugome. Čim netko počne shvaćati i doživljavati da je ovo izlaženje iz sama sebe, ovo nesebično, slobodno i velikodušno darivanje sama sebe jedini, pravi, konačni, univerzalni smisao ljudskog djelovanja i najsavršenije ostvarenje vlastite ličnosti, on se, bio toga svjestan ili ne, već kreće na religioznom nivou. Taj religiozni nivo dobiva najodređenije crte i najizrazitiji oblik u kršćanstvu. Vječna Ljubav tu čovjeku dolazi u susret, progovara mu u Utjelovljenoj Riječi i zove ga na povjerenje, na predanje i na velikodušno nasljedovanje. Zakon prestaje biti zakon, i u čisto osobnom odnosu prema živom i osobnom Bogu, postaje ljubav, zahtjev povjerenja, vjernosti, plemenitosti i velikodušnosti. Sve je moralno djelovanje tako preobraženo i uzdignuto u nove dimenzije.

Razumijemo, Sabor — pogotovo kad mu nije nakana definirati — nije nikakva ni filološka ni filozofska tribina, s koje se čuju točno određeni stručni termini, koje samo upućeni mogu pravo razumjeti. On govori jezikom kojim ljudi općenito govore; jezikom kakvim govori Biblija; upotrebljava izraze kako ih ljudi općenito upotrebljavaju. No kad se kasnije stvari zamute i zamrse, kad se saborski tekstovi počnu iskrivljivati i naopako tumačiti, kad im se počne pridijevati (ako i ne izričito, no u praksi) smisao različiti od onoga što ga je htio Sabor izreći, onda se nameće potreba da se riječi i pojmovi raščiste i da im se točnije odredi značenje koje im u čitavom kontekstu pripada. To i mi ovdje pokušavamo.

Što u duhu Sabora razumijevamo pod savješću?

Smatramo da se nećemo udaljiti ni od samoga teksta, a pogotovo ne od intencije Sabora, ako reknemo da pod savješću, ako je uzimamo s pojavne strane, recimo fenomenološki, razumijemo unutarnje, duhovno svjetlo u kojem vidimo i razlikujemo ćudoredno dobro od ćudorednoga zla; i to ne samo onako općenito, nego kada je konkretan čin, djelo pred kojim se hic et nunc nalazimo dobar ili zao; u skladu s našom razumnom ljudskom naravi ili ne. Na raskršću dobra i zla savjest je kao neki putokaz i kriterij. No ona nije samo mirno i nepristrano svjetlo, koje bi nam kao neutralac u pojedinom slučaju pokazivalo što je dobro, a što zlo. Savjest odlučno stoji na strani dobra. Njezinom svjetlu pridružuje se osjećaj vrijednosti i poticaj volje, koji se u svijesti izražava u tzv. kategoričkom imperativu; u onoj racionalnoj nuždi što je poznaje svaki čovjek: dobro treba — bez obzira na to da li je ugodno ili neugodno, neposredno korisno ili ne, činiti, a zlo treba pod svaku cijenu izbjegavati. Te različite komponente svijesti (spoznajna, afektivna, voljna) stapaju se u jedno i izražavaju u konačnom praktičnom sudu, koji neposredno prethodi i onda upravlja mojim ćudorednim djelovanjem, kojim izričito ili implicitno izričem da je konkretan čin pred kojim stojim s obzirom na me i na moju konkretnu situaciju u skladu s onom vrhovnom normom i kriterijem koji me čini jednostavno dobrim ili lošim čovjekom, te ga, prema tome, moram ostvariti, ili ga, ako je zao, izbjeći. Ako smo dobro djelo izvršili, mada nas je ono možda stajalo velikih žrtava, savjest ulijeva u našu dušu dubok mir i zadovoljstvo; radost i sreću, koja se ne može usporediti ni s kojom drugom srećom. Naprotiv, ako smo popustili i učinili zlo, savjest ostaje u nama kao nemir, kao teret koji tišti, kao trn koji bode, kao crv koji glode i grize.

Dakako, u svojoj pojavnosti, u konkretnom i individualnom doživljavanju savjest poprima najrazličitije obličje. Od nježne svijesti jednog serafskog Franje Asiškoga do otupjele svijesti masovnog ubojice; od neobrađene i grube svijesti primitivca (mada i primitivac može na svoj način imati profinjenu i nježnu savjest!) do svijesti kršćanskom kulturom oplemenjenog i prosvijetljenog Evropljanina XX. vijeka, mogli bismo razlikovati mnogo stepenica, kao na ljestvama Jakovljevim, koje idu od zemlje do neba, i od neba do zemlje. Neke se svijesti uznemire pred najmanjim dodirrom, druge ne može prodrmati i probuditi ni najčvršća ruka. Neke svijesti izvjesna djela i čine smatraju dobrim i kreposnim; te iste čine druge svijesti osuđuju kao zle i nepoštene. U nekim ljudskim bićima savjest je uvijek budna, nikada ne gasne, u svakoj zgodi progovara, bodri ili kori. Kod drugih uspavana, već bezbroj puta pregažena, savjest zasvijetli tek od vremena do vremena kao munja usred noći, progovara kao mukli tutanj groma iz daljine. Gotovo bismo mogli reći: u konkretnom životu i u svojoj pojavnosti svijesti se među sobom razlikuju, kao što se razlikuju i fizionomije pojedinih ljudi. U svakom prepoznaješ čovjeka, ali svaki je individuum, jedincat i nezamjenljiv.

Odakle dolazi ta mnogostrukost i različnost savjesti u njihovu temeljnom i bitnom jedinstvu? Prije svake pojedinačne pojave u svijesti, prije svakog pojedinačnog, određenog pravorijeka i zapovijedi, savjest je od Stvoritelja u ljudsku razumnu narav utisnuta dispozicija, sa samom dušom srasla duševna moć, po kojoj čovjek postaje sposoban da u konkretnom slučaju uoči i razlikuje dobro od zla, da osjeti njegovo značenje, privlačnost i vrijednost, a ujedno i bezuvjetnu obvezu ili dužnost, da dobro ostvari, a zlo izbjegava. U tom stadiju savjest je kao neko, još neizoblikovano, nutarnje počelo ili još neproključali izvor duhovnoga svjetla i dinamizma, koji se kod čovjeka, kada dosegne određenu dob, u određenim okolnostima probudi i počne djelovati. Ona osvjetljuje čudorednim svjetlom njegov životni put, ispunja ga veličinom, ozbiljnošću i odgovornošću, izriče vrijednosni sud o pojedinačnom činu, pred kojim pojedinac stoji, potiče, bodri i zapovijeda, nagrađuje mirom i zadovoljstvom ili kažnjava nespokojsvom i grižnjom. U tom njenom početnom stanju, kao prirodenu dispoziciju, gdje se ona nalazi još samo u klici, spava kao u sjemenici, embrionalno, stari su savjest zvali *synderesis*. Čim dostatno dozrije, zbog te prirodne dispozicije, čovjek spontano s velikom lakoćom i nekako neposredno spoznaje opće i glavne principe prirodnoga i zato svim ljudima zajedničkoga zakona; prije svega prvo, osnovno i najuniverzalnije etičko načelo: dobro treba činiti, zlo izbjegavati, a zatim redovito i čudoredne norme izražene u dekalogu. Evolucionisti svih mogućih boja uvjereni su da je i savjest plod razvitka. U svom početnom (životinjskom) stadiju čovjek nema savjesti. Ona je nastala tijekom povijesti, te se osobito pod utjecajem društva, razvijala i usavršavala. To je samo djelomično i u određenom smislu istina. Životinju možete najbrižljivije uzgajati, možete je do savršenstva dresirati, iskra savjesti u njoj nikada, ni u najpovoljnijim prilikama neće zasvijetliti; sve će se odvijati i sve će ostati na instinktivnom nivou. Životinja nema razuma pa zato u njezinoj naravi nema nikakve klice, sjemenke savjesti, koja bi se mogla razviti. Ni u djeteta nema u početku savjesti, tj. ona mu još ne funkcionira, zato u njegovoj svijesti i vladanju ne primjećujemo nikakvih fenomena savjesti. I kod njega se sve odigrava na instinktivnom nivou. Ali za razliku od životinje, u djetetu se s njegovom razumnom naravi nerazdruživo povezana nalazi i klica savjesti. Savjest embrionalno. Ona će proraditi čim dijete samo i prilike oko njega za to sazriju.

Bez daljnjega je jasno, i iskustvo to obilno potvrđuje, da će se klica savjesti posve drukčije razviti već prema tome jesu li okolnosti za njezin razvitak povoljne ili ne. Zamislimo dijete, koje se rodilo i razvija se u nezdravoj i rastrganoj obiteljskoj sredini. Ne uživa nikakve pažnje i ljubavi. Ne prima nikakve ni moralne ni religiozne pouke. Ne vidi nikakva dobrog primjera. Doživljava dnevno scene pijanstva i svađe. Prepušteno faktično ulici, razvija se i raste među huliganima. U takvim okolnostima savjest će ili posvema zakržljati ili se samo vrlo nepotpuno ili i posve krivo razviti. Posve je drugo ako je obiteljska atmosfera

za pravilni razvitak savjesti povoljna; ako u obitelji vlada mir i međusobna ljubav, moralna ozbiljnost i religiozni duh, ako je dijete brižno i pametno poučavano; ako se još nježni pupoljak čuva od svakog štetnog utjecaja, a trajno ga obasjava svjetlo dobrog primjera. Te dvije savjesti, u svom izvoru bitno jednake i jednako na dobro usmjerene, na kraju svoga razvitka razlikovati će se kao nebo i zemlja. Pa ipak obadvije savjesti, ako su doista još savjesti u pravom smislu riječi, zaslužuju poštovanje i nepovredive su.

Odgaj savjesti

Tako posve prirodno dolazimo do pitanja o o d g o j u savjesti. Uzgajamo sve moguće vrste bića. Uzgajamo cvijeće, drveće, razne vrste ptica i drugih životinja. Odgajamo čovjeka kao jedno, cjelovito biće; odgajamo pojedine njegove sposobnosti: intelektualno, čuvstveno, estetski, religiozno. Odgajamo i savjest, ni nju ne primamo već gotovu, oblikovanu i savršenu. Odgajati savjest znači trajno, planski i metodički učiniti sve da bi se klica savjesti, embrio savjesti što potpunije razvio, da bi savjest mogla s nekom lakoćom i što ispravnije funkcionirati i izvršiti u životu pojedinca svoj specifični zadatak, omogućiti čovjeku što potpunije ostvarenje (čudorednog) d o b r a. Imamo li na pameti da je savjest jezgra i središte ljudske osobnosti; da je ona srčika ili duša duše, da je njezina funkcija i zadaća da kao vrhovni organ nadzire, prosuđuje i usmjeriva čitavo djelovanje čovjekovo prema ostvarenju vrhovnog dobra, o kojem ovisi konačna i vječna vrijednost njegova života; dobra s kojim on kao čovjek stoji i pada; ostvaruje svoj ljudski lik ili ga gubi; očuva svoje ljudsko dostojanstvo ili ga proigra, ostvaruje svoj konačan smisao ili ga promašuje, onda možemo reći da odgajati savjest znači jednostavno odgajati čovjeka u najjemenitijem smislu te riječi.

Savjest je složen i bogat psihološki fenomen. On, kako smo rekli, uključuje u sebi kao svoj temelj: spoznaju i razlikovanje dobra i zla; neko dosta nejasno afektivno doživljavanje dobra i njegova privlačenja kao najviše ljudske vrednote; zagonetno percipiranje nekog tajinstvenog glasa, koji zvuči autoritativno kao zapovijed: čini dobro, izbjegavaj zlo; vjernost i poslušnost tom glasu, ili svjesno oglašivanje; slobodno i djelotvorno prihvaćanje spoznatog dobra, ili samoodgovorno skretanje na stranputice koje nas od njega odvođe, s najrazličitijim osjećajima koji dobru ili zlu savjest normalno prate. Sve to treba imati na umu pri odgoju savjesti. On treba da promišljeno i metodički, s pažnjom, strpljivošću i s ljubavlju pripomogne pravilnom i skladnom razvitku svih dispozicija, koje su u embriju savjesti sadržane.

... Zrela, slobodna i samoodgovorna savjest

U tom najopćenitijem smislu odgoj savjesti, koji možemo poistovjetovati s odgojem čovjeka kao takovog, tj. plansko i metodičko pripo-

maganje, da bi se pojedinac razvio u što potpunijeg i plemenitijeg čovjeka i dosegao punu mjeru svoga čovještva oduvijek je bila najviša meta i najopravdanija ambicija svakog pravog odgoja. No danas, u ovo pokoncilsko vrijeme, odgoj savjesti gledamo pod nekim posebnim vidikom: odgoj pojedinca za zrelu, punoljetnu, samostalnu i slobodnu savjest, koja će u zamršenim današnjim prilikama moći pravilno djelovati sa živom i potpunom sviješću svoje vlastite osobne odgovornosti. Ne znači to nešto posve novo; nešto, što bi bilo u nekoj opreci s pretkoncilskim gledanjem. Kao i inače redovito u sličnim stvarima, to znači više premještanje naglasaka s jednog momenta, koji je uključen u odgoju savjesti, na drugi, koji dosad nije bio jednostavno zaboravljen, ali nije bio možda toliko naglašen koliko je u današnjim, novim prilikama poželjno i potrebno. To bi, dakle, prije svega značilo: u složenom fenomenu savjesti pri odgojnom poslu posvećivati veću pažnju određenim vidicima koji su u prošlosti možda odveć ostali zanemareni.

Riječi kojima izričemo neke vlastitosti koje se danas pri odgoju savjesti osobito ističu, nemaju nekog tehničkog, posve određenog značenja.

Pri znanstvenom obrađivanju problema savjesti mi ćemo redovito naći odgovor na pitanje: što je nesigurna ili neispravna savjest; što je tankočutna ili laksana i tupa savjest; što je bojažljiva ili skrupulozna savjest; ali ćemo teže naći odgovor: što je zrela i punoljetna, slobodna i samoodgovorna savjest. Na te riječi možemo primijeniti, što smo gore rekli za tolike druge: u međusobnom saobraćaju neprestano ih upotrebljavamo; svi se istim riječima služimo, ali su one u svom značenju toliko neodređene i elastične da im svaki pridaje svoj vlastiti smisao, koji se dobrano razlikuje od smisla što im ga daje njegov sugovornik. Odatle i nastaju toliki nesporazumi i beskonačno sterilno raspravljanje.

Što bi, dakle, značila zrela savjest? Jasno, nije dosta da je netko položio ispit zrelosti pa da se već može pozivati na zrelu savjest. Dapače, netko može postići i akademske stupnjeve, može postati pravi i ugledan stručnjak na svom području, a da mu savjest ostane nerazvijena i nezrela kao u malog djeteta. Već je u dvadesetim godinama ovoga stoljeća glasoviti kard. Billot u nizu članaka dokazivao da kod dobrog dijela francuskih intelektualaca, koji su sve obrazovanje primili isključivo u laičkoj školi i odrasli u potpuno laiciziranoj društvenoj sredini, savjest ostaje toliko nerazvijena i nezrela da se spašavaju kao mala, neodgovorna djeca. Ni s godinama, ni s obrazovanošću, ni sa stručnošću ne dolazi zrela savjest.

L. M o n d e n razumije pod zreloom savješću svjesno i aktivno prihvaćanje vlastite (u razumnoj prirodi zacrtane) razvojne linije i težnje i poziva, koji od Boga preko Crkve do nas dopire; slobodno stvorena, čvrsta i djelotvorna odluka postati ono na što smo po prirodnim darovima i po Božjoj milosti pozvani. Ideal zrele, punoljetne savjesti bi, prema tom piscu, bio onda ostvaren kad bi u svakoj konkretnoj situaciji unutarnji kompas ljubavi s toliko sigurnosti i jasnoće pokazivao pravi životni

put da vanjski zakon uopće više nije potreban. Zakon je ionako ukorijenjen u najdubljoj jezgri i čitavo je biće njime tako prožeto da može kao nekim instinktom nepogrešivo razlučivati dobro od zla. Tu zakon prestaje i počinje vrijediti ona Augustinova: *Ama et fac quod vis!* Čitavo biće tako savršeno vibrira u skladu sa zakonom da mu zakon postaje nepotreban. Takvu zrelu savjest možemo naći kod svetaca na kraju njihova života, kad su već zreli za nebo. Kod ostalih ljudi možemo govoriti samo o nekoj relativno zreloj savjesti.

Glasoviti moralist Häring češće govori o punoljetnoj, zreloj savjesti, ali ni u »*Das Gesetz Christi*« ni u »*Christ in einer neuen Welt*« ne smatra potrebnim da sam termin pobliže objašnjava. Nama se čini najprirodnije da pod zreloom, punoljetnom i samostalnom savješću shvaćamo savjest koja se pod svim svojim vidovima (s obzirom na poznavanje dobra i zla, općih moralnih normi, pozitivnih Božjih i crkvenih zakona; s obzirom na osjećaj i smisao za moralne vrednote; s obzirom na doživljavanje ozbiljnosti i svetosti moralne obveze, kako ona u kategoričkom imperativu dolazi do izražaja; s obzirom na habitualnu vjernost u odazivanju glasu savjesti i ispunjavanju njezinog imperativa; s obzirom na unutarnju stalozenost i smirenost, čistoću i slobodu srca, koja je preduvjet za ispravno funkcioniranje savjesti) toliko i tako razvila da se pojedinac općenito posve opravdano i razborito može na nju osloniti, u pojedinim situacijama donositi samostalne i samoodgovorne sudove i odluke, a da mu pri tom nije neprestano potreban neki vanjski oslonac, bio to zakon, autoritet, društvena sredina, nadzor i disciplina.

Uzmemo li zrelost i punoljetnost u tom smislu, onda vidimo da su svi ti termini, koji se danas u pitanju savjesti na svakom koraku naglašuju međusobno isprepleteni, da svojim značenjem jedan u drugoga zalaze i jedan drugoga pretpostavlja. Odgovornost i sloboda u našem životu idu usporedno; unutarnje su povezani i nerazdruživi. Odgovoran za svoje čine čovjek postaje samo u onoj mjeri u kojoj je s obzirom na njih slobodan. Odgoj savjesti za samoodgovornost znači odgoj za slobodnu savjest. Tako i prava unutarnja zrelost uključuje u sebi slobodu; a ni prava sloboda se bez zrelosti ne da zamisliti. Zato u daljnjem raspravljanju između tih termina ne pravimo posebne razlike, nego upotrebljavajući bilo koji od njih, imamo pred očima čitavu složenu, ali jedinstvenu stvarnost, na koju oni, svaki na svoj način smjeraju.

Novi naglasci: sloboda od svake prisile

U pitanju savjesti Sabor prije svega naglašava njezinu slobodu. Na prvi mah taj izraz »sloboda savjesti« ima sumnjiv ili čak loš prizvuk. On je povijesno opterećen. Boriti se za slobodu savjesti nekad je značilo, a ponegdje to i danas znači, boriti se za čovjekovu potpunu neovisnost od Stvoritelja i svakog višeg zakona, za njegovu potpunu autonomiju. Borba za slobodu savjesti bila je istovjetna s borbom protiv vezanosti

na bilo kakvu objektivnu normu; borba za pravo da svoj život uređuješ i živiš s neograničenom slobodom, po svojoj vlastitoj samovolji, po svom promjenljivom hiru ili časovitom prohtjevu bez obzira na bilo kakve čovjeku izvana nametnute zakone. To praktično znači miniranje i nije-kanje svakog ćudoreda, a s njim i savjesti same; prema onoj Nietzsche-ovoj: ili ću živjeti kako sam hoću ili uopće neću da živim. Razumljivo da se je Crkva protiv toga borila i da je napose pod papom Grgurom XIV. i Piom IX. u polovici prošloga vijeka borbu za slobodu savjesti odlučno osudila. Jasno je da se sloboda savjesti i samoodgovornost, koja logički slijedi iz nje, u ovo pokoncilsko doba nipošto ne razumijeva u tom smislu.

Prema Koncilu »sloboda savjesti« ne znači nijekanje dužnosti i odgovornosti, nijekanje vezanosti na dobro i ćudorednog moranja. U duhu Koncila to znači: zahtjev, mogućnost i pravo da se za dobro odlučuješ iz vlastitog uvjerenja, da uz dobro prijanjaš i ostaješ mu vjeran, jer tako svjesno i zrelo, bez ikakve nutarnje ili vanjske prisile sam hoćeš, jer si tako izabrao i sam uzimaš na se riziko i odgovornost za svoj izbor. Sabor izričito isključuje svaku vrst prisile, bilo unutarnje bilo vanjske. Unutarnje prisile mogu biti različite: hereditarne opterećenosti, patološki porivi ili inhibicije, kojekakve stećene navike, neuredne sklonosti i strasti, do jednostavne uhodanosti, rutine i mehanizma u vršenju dobra. Isto tako su vrlo različiti načini vršenja vanjske prisile: pritisak i prisilu na savjesti može vršiti društveni milje i javno mnijenje; pogotovo totalitarni režim; pa, dakako, i inače zakoniti autoritet, bilo crkveni bilo obiteljski ako prijeđe prave granice i ako se vrši na neispravan način. Savjest pojedinca treba da se oslobodi svih tih prisila, da se pojedinac, svjestan svoga dostojanstva osobe, svjestan da je Bog »stavio čovjeka u ruke vlastite odluke«, da se, prema tome, pozvan da sam sebi odredi svoju definitivnu duhovnu fizionomiju i daje konačan smisao životu, po svom vlastitom uvjerenju i na svoju vlastitu odgovornost zrelo, trijezno, pri potpunoj svijesti opredjeljuje za svoj životni put. Simpatije Sabora očito su na strani onih koji sve svjesniji dostojanstva ljudske osobe, »zahtijevaju da ljudi mogu imati i služiti se vlastitom odlukom i odgovornom slobodom u svom djelovanju...« Već i prije Koncila Crkva u svojim socijalnim enciklikama (*»Pacem in terris«*, *»Mater et Magistra«* Ivana XXIII ili *»Populorum progressio«* Pavla VI) traži da radnici ni u ekonomskom poretku i razvitku privrede ne budu puko oruđe ili nezainteresirani najamnici i plaćenici, nego da (osobito po pravilno ostvarenoj ideji samoupravljanja) kao potpune i zrele ličnosti, kao suodgovorni učesnici sudjeluju u vođenju poslova i poduzeća. Tu ideju Sabor proteže na sva područja ljudskoga života.

Juridizam i legalizam

Po osjećaju i shvaćanju današnjega čovjeka sloboda i zrelost savjesti traži također oslobođenje od svakog pretjeranog juridizma i legalizma.

Donedavno kao da je odgoj savjesti bio prožet odveć racionalističkim i juridičkim duhom. Dosljedno je i čitav ćudoredni i religiozni život bio natrunjen i zaražen juridizmom i legalizmom. Glavnom se zadaćom tog odgoja smatralo da se pojedinac što bolje upozna s objektivnim ćudorednim poretkom, s opće valjanim ćudorednim maksimama i praktičnim načelima, koje na njem počivaju. Pojedinac je prije svega trebao biti dobro upoznat sa zapovijedima prirodnog i pozitivnog Božjeg i crkvenog zakona. Njegovo srce moralo je biti spremno da s djetinjom jednostavnošću i poštovanjem, s neuzdrmanim povjerenjem u autoritet zakonodavca, taj ćvrsti objektivni red prihvati i da ga bez svake životne gipkosti i prilagodljivosti, gotovo automatski, bukvalno i doslovce ispuni. Potreba za nekim samostalnim, punoljetnim prosuđivanjem konkretne situacije i vaganjem posebnih okolnosti, kao da se nije javljala. Bilo kakvo kritičko zapitkivanje može li se uopće, u kojoj mjeri i na koji način se opća norma može primijeniti na pojedinačni slučaj, kao da se nije smatralo dopuštenim. Pošlo se od više-manje svjesne pretpostavke da je svaki pojedinačni slučaj sadržan u općim principima, koji se bez veće poteškoće, gotovo mehanički mogu primijeniti na konkretnu situaciju. Na taj se način htjelo pojedincu ispravnu odluku savjesti nekako olakšati, odteretiti ga i osloboditi od budnog uočavanja konkretne situacije, od vlastitog zrelog prosuđivanja, samostalnog odlučivanja i, dosljedno, vlastite osobne odgovornosti. Sva odgovornost pala bi na moraliste i na kazuiste. Zato su protestantski teolozi prigovarali da kod katolika crkveni autoritet sve više stupa na mjesto savjesti; da Crkva sve više i sve određenije odlučuje što je dobro ili zlo, kreposno djelo ili grijeh, i to ne samo objektivno i općenito nego i u individualnom slučaju i subjektivno.

Dok tako vanjski autoritet zauzima prvo mjesto, pojedinačna savjest potisnuta je u pozadinu. Po sebi je, dakako, lakše i jednostavnije — i za podložnike i za poglavare — pozivati se na zakon, urgirati jednostavno izvršenje zakona, nekako se ušančiti iza zakona, a ozbiljno i zrelo razmišljanje, vaganje i ocjenjivanje uvijek promjenljive situacije prebaciti na učitelje zakona. Ali nije teško u tom vidjeti opasnost da pravi ćudoredni život zakržlja, da se osobna inicijativa i osobna odgovornost koči, da pojedinac živi u trajnoj nepunoljetnosti, bez one samostalnosti, duhovne budnosti, bez preuzimanja rizika i osobne odgovornosti koja se krije u svakom svjesnom, promišljenom, zreлом i samostalnom odlučivanju i čini zapravo svježiu izvornost, veličinu i ljepotu, jedincatu i nezamjenljivo i nenadomjestivo značenje i vrijednost pojedinačnog ljudskog života. Opasnost je da se zakon neopazice počne promatrati kao neka stvarnost za se; nešto što je sveto i vrijedno samo u sebi. Subota kao da prestaje da bude radi ćovjeka, nego ćovjek postaje radi subote. Sva pažnja savjesti kao da je usredotoćena na zakone, sav ćudoredni, pa i religiozni život kao da se pretvorio u odnos prema zakonima, u natezanje sa njima i u toćno ispunjavanje

zakona. Savjest nam je mirna, osjećamo se sigurni kad je zakonu udovoljeno. Ako smo npr. župnici ili redovnički poglavari, zadovoljni smo i mislimo da možemo mirno počivati jer smo na više mjesto mogli javiti da se kod nas svi propisi točno obdržavaju. Farizejski nas kvasac sve većma prožima i od našeg nutarnjeg života stvara pravu nakazu. Naš život nije više što bi morao biti: osobni odnos, neprestani dijalog sa živim osobnim bićem, — koje se zove Ljubav. Mjesto toga postao je odnos i neprestano razračunavanje s apstraktnim normama i bezličnim zakonima.

Paternalizam

Drugi oblik potiskivanja i zarobljivanja savjesti, uzrok da ona ostaje nerazvijena i nezrela, nesposobna da donosi samoodgovorne odluke, jest *paternalizam*. Napose je u toj točki osjetljiva moderna mladež. Ona s indignacijom odbija svaku vrst paternalizma, pojavio se on u krugu obitelji, na području profanog života i djelovanja, ili u specifički religioznom i crkvenom životnom prostoru.

U jednoj konferenciji o poslušnosti glasoviti Häring otprilike ovako slika paternalizam i njegove kobne posljedice. Lucija je bila priprosto seljačko dijete Južne Italije. Svi su je smatrali dobrom i zlatnom djevojčicom. Kod kuće je bez prigovora slušala svoje roditelje. Očeva riječ bila joj je sveta i nepogrešiva. Kad je pošla u školu i na vjeronauk, na mjesto roditeljskoga autoriteta i očeve riječi stupio je župnik. Njegovu je riječ primala kao Božju riječ, ne samo kad bi tumačio nauk vjere nego i kad bi određivao što će raditi i kako će se vladati u crkvi i kod službe Božje, u kakvo će društvo zalaziti kako će se ondje ponašati. Ona je u svakom pogledu bila besprijekorna. Kamo je postaviš, tamo stoji. Što joj narediš, spremno i bez prigovora izvrši. Ali Lucija je postala odrasla djevojka i trebalo je poći u Milano za kruhom. Došla je u nove prilike i u novu sredinu, izložena novim utjecajima. Autoritet oca i župnika sada je preuzelo društvo u kojem se kretala, kojemu se bez otpora i bez svakog kritičkog prosuđivanja podložila. Posve razumljivo. Njezina se ličnost i njezina savjest uopće nije nikad pravo probudila. Nikad nije samostalno i svojom glavom mislila, nikad nije kao punoljetno čeljade zrelo odlučivala. Došla je posve nespripremljena za teški životni boj, koji ju je u modernom velegradu čekao. Posve je razumljivo da je podlegla i postala bespomoćnom žrtvom svoje nove sredine. Kad se poslije nekoliko godina navratila kući, u rodno selo, Lucija nije bila više Lucija.

Neće biti pretjerano reći da se paternalizam u najrazličitijim svojim oblicima bujno razrastao u mnogim sektorima vjerskoga života. Razrastao se u našim obiteljima. Dakako, i u profanim pitanjima dnevnoga života, ali napose u načinu odgoja za čudoredni život i religioznu praksu. To se događa uvijek kada roditelji i nesvjesno u svojim odraslim sinovima i kćerima gledaju malu djecu, pa ne znaju mjeru i način u vršenju svog

neosporivog autoriteta prilagoditi i uskladiti s fizičkim i psihičkim razvitkom svoje djece. S realnim potrebama i zadacima, s kojima će se njihova djeca u današnjem svijetu susretati i boriti, te zato postepeno i razborito proširivati područje njihove slobode i neovisnosti. To se događa u proširenoj obitelji Božjega naroda, koja se zove župa. Pojedini, po prirodi autoritativni tipovi svećenika, napose na relativno još očuvanim seoskim župama: i pri uređivanju bogoslužja, i na propovjedaonici, i u ispovjedaonici, i u izvancrkvenom kontaktu s ljudima, ljubomorno i uporno podržavaju taj paternalistički odnos prema svojim vjernicima. Taj paternalizam je sad u većoj, sad u manjoj mjeri vladao u našim odgojnim zavodima: malim i velikim sjemeništima. Često smo zaboravljali da najmirniji, »najbolji i najposlušniji« nisu uvijek najbolji i najposlušniji. Nismo imali dosta na pameti da mladići, koji glede discipline, poslušnosti, prihvaćanja ustaljenog reda i zavodske tradicije znaju uzrokovati nemalih neprilika i briga, redovito obećavaju mnogo više i iskažu se u životu puno savjesniji i karakterniji nego oni mirni i pasivni, koje možemo voditi kao stado ovaca. Prostor slobode redovito je bio preuzak. Premalo i prerijetko se apeliralo na zrelost i na samostalnost.

Napose je to dolazilo do izražaja u redovničkom životu, u muškim, a možda još i puno više u ženskim redovima. Ne kao da se slobodi savjesti prije Sabora nije posvećivala gotovo nikakva pažnja. Već pri izboru redovničkog staleža isticali smo da na pragu redovničkog života stoje riječi: »Ako hoćeš da budeš savršen...!« Tumačili smo da je svrha jednogodišnje ili dvogodišnje novicijatske kušnje da bi kandidat izbliza i u praksi naučio i upoznao što je redovnički život, da bi se tako mogao zrelo, s dostatnim iskustvenim znanjem, sam i slobodno odlučiti. Opet smo i opet podsjećali da Crkva traži da se novak ničim u novicijatu ne veže, da mu izlazak ne bude ničim otežčan i da je uvijek slobodan, da se vrati u svijet. I kasnije smo pri odgoju često naglašavali da se svaki slobodno odlučuje za oblik života kako ga konstitucije pojedinog reda određuju; potcrtavali smo da je obdržavanje discipline, dnevnoga reda tek tada korisno i da samo onda postizava svoj cilj ako to prihvaćamo i vršimo samoinicijativno i slobodno. Upozoravali smo da bi to postalo nešto nedostojno, servilno i ubitačno, kad bismo se tome podvrđavali samo pasivno, kao nečemu što nam se odozgo nameće i što bez volje i mehanički činimo. Tko je bio poučljiv, mogao je u promišljenom slobodnom i zreлом prihvaćanju oblika života, što ga je sam izabrao, rasti i dozrijevati u punoljetnu, čvrsto izgrađenu i samoodgovornu ličnost.

Povijest redova potvrđuje nam da su se i pretkoncilskim odgojnim metodama i oblicima redovničkog života na redovničkom tlu odgajali, rasli i dozrijevali veliki i jaki karakteri, bogate i zrele ličnosti, muževi i žene, koji su često na svojim ramenima nosili vrlo teške, delikatne, odgovorne i sudbonosne funkcije i poslanja, ne samo u svom redu nego i u službi univerzalne Crkve. I što da tajimo? Mi sumnjamo da

će se novim odgojnim metodama koje se uvode i kojima se eksperimentira postići jednaki rezultati. No ipak ne možemo nijekati da se u redovničkim zajednicama unatoč povoljnim prilikama, unatoč tako obilnim sredstvima, ulaganju tolikog truda i tako brižnom nadzoru, mnogi članovi nisu razvili do potrebne zrelosti i samostalnosti. Mnogi su stvarno kroz čitav život ostali neozbiljni i nepunoljetni, manje sposobni da se sami orijentiraju u životu, da se snađu u problemima koji se neminovno u životu pred svakog čovjeka postavljaju, bez prave nutarnje čvrstoće i solidnosti, nepripravljeni i nenavikli da samostalno žive i samoodgovorno djeluju; i da su kao ljudi nerijetko u životnoj zrelosti zaostajali za svojim vršnjacima u svijetu. Znatan dio krivnje za to snosi paternalizam. Zbog krivo shvaćene poslušnosti mnogi, osobito oni »najbolji i najboljogobojazniji«, nisu se uopće usudili samostalno misliti. Poglavarci su se često sami potrudili da one nepokretne, trome i lijene za samostalno razmišljanje oslobode tereta samoodgovornog djelovanja i odlučivanja svojim detaljnim uputama, neprestanim nadzorom, nekim nepovjerenjem i ljubomornim bdjenjem, da se u zajednici i njezinom radu ne bi ništa dogodilo bez njihova znanja i izričitog odobrenja. Oni su sami na sve mislili, o svemu odlučivali, za sve nosili brigu i odgovornost.

Taj se duh paternalizma onda prenosio i u ispovjedaonicu, u duhovno vodstvo i odgoj laičkih osoba. I tu je duhovni vođa sve morao znati. Ulaziti svojim autoritetom u kojekakve nevažne ili indiferentne sitnice dnevnoga života. Ništa se nije smjelo promijeniti bez njegova znanja i odobrenja. Bez njegova izričitog blagoslova nijedna dobra odluka nije bila »dobra i valjana«. Zaboravljalo se da svrha duhovnog vodstva nije u tom da naš penitent ostane trajno nesamostalno i nezrelo dijete, koje se bez pomoći svog duhovnog oca ne zna okrenuti, ni o čem sam odlučiti, nego u tom da što prije toliko sazrije i toliko se osamostali, da duhovnog vodstva više ne treba, osim u nekim posebnim, zamršenijim slučajevima.

Nećemo ulaziti u to kako se na svoj način taj paternalizam manifestirao na relaciji biskup, odnosno ordinarijat i njegovi svećenici, Sv. Stolica, odnosno rimska kurija, i dijecezanski biskupi. Jednom se zgodom kard. Newman u tom pitanju živo sukobio s kasnijim svojim biografom Wardom. U žestini rasprave Ward će: Meni bi bilo najdraže da mi poslužnik svako jutro zajedno sa zajutarkom donese na tanjuru apostolsko pismo iz Rima gdje je rečeno sve što i kako mi je taj dan raditi. Newman se odlučno ogradio protiv takve poslušnosti i odanosti Svetoj Stolici. Razumljivo je da je između Newmana, koji je bio neslužbeni stup i vođa u preporodu engleskoga katolicizma, i druge vodeće njegove figure kardinala i westmünsterskoga nadbiskupa Manninga, koji je bio na čelu engleske hijerarhije, došlo do trajnog neslaganja i napetosti. Manning je bio rođeni vođa, čovjek autoritativnoga, čvrstog i dogmatskog tipa; čovjek jasne i oštro odrezane linije. Newman pjesnička duša, koja se napatila tražeći punu vjersku istinu; dušobrižnik pun do-

brote i razumijevanja; osjetljiv za sve probleme svoga vremena; za sve vijugave putove kojima se pojedine duše polako probijaju k svjetlu. Engleski je katolicizam trebao i jednoga i drugoga. Oni su se međusobno popunjavali. Ali često u životu to ne ide bez vrlo bolnih trzavica.

Opravidanost saborskog stava

Zašto su simpatije Sabora očito na strani onih kojih broj, kako Sabor veli, danas raste, koji sve svjesniji dostojanstva ljudske osobe zahtijevaju da ljudi mogu imati i služiti se vlastitom odlukom i odgovornom slobodom u svom djelovanju, ne pod pritiskom, nego svjesni svoje dužnosti? Zašto je naglasak u ljudskom djelovanju i njegovu značenju tako snažno pomakao na ono subjektivno, posve individualno, što dolazi do izražaja u savjesti i njezinoj slobodi? Sigurno ne iz nekog oportunitizma ili želje za popularnošću. Učinio je to zato jer su težnje modernoga čovjeka u tom pogledu posve u skladu s evanđeoskim duhom i kršćanskim gledanjem na čovjeka i na pravo značenje njegova života.

Najveća i najljepša, ali ujedno i najsudbonosnija odlika čovjeka je sloboda. Mogućnost samoodređenja a time određivanje i izgrađivanje sama sebe kao čovjeka-ličnosti. Bez slobode, dakako, ne bi bilo zla u ljudskoj povijesti, ali ne bi bilo ni dobra. Sve bi bilo prepušteno anonimnom determinizmu i fatumu. Sve bi bilo jednako vrijedno, odnosno nevrijedno, besmisleno i ništavo. Samo u slobodi se ostvaruje doista nešto novo, originalno i vrijedno. Putem slobode dobiva život pravo značenje i vrijednost. Samo putem slobode čovjek kao čovjek raste ili pada, postaje velik ili malen. Putem slobode postaje nešto što bez nas nikad i nikako ne bi bilo. Postajemo mi sami. U toj tajni slobode i autodeterminacije čovjek nam se ukazuje »na sliku i priliku svog Stvoritelja«, jer kao neko biće »a se« sam sebe nekako određuje i stvara. Što su njegov život i djelovanje slobodniji, to su i vredniji. Slobodno opredjeljivanje za dobro drugim se riječima zove ljubav. A kako veli sv. Ivan od Križa: na koncu života bit ćemo sudeni po ljubavi. Može rođeni poglavar i vođa u svoju zajednicu svojim autoritetom i željeznom rukom uvesti takvu disciplinu i red da se u njoj odvija sve savršenim redom i najvećom točnošću, kao u najbolje discipliniranoj i izvježbanoj vojsci, no ako sve to nije prožeto slobodom, nošeno duhom ljubavi, pred Apsolutnim mjerilom to ništa ne znači i ostaje bez svake plodnosti i vrijednosti. U drugoj zajednici možda dosta toga šepa; red je nekako elastičan, ali što se radi, radi se sa samostalnošću, iz unutarnjega uvjerenja, bez vanjskog pritiska, po slobodnom opredjeljenju. Takva zajednica ostvaruje kudikamo više pravih vrednota, njezin je život kudikamo plodniji za mistično Tijelo Kristovo i njegov rast. Ideal kršćanskoga života ostaje ljubav, a to znači život slobode. Čudoredna obveza je obveza u slobodi.

Mi se danas — u kudikamo većoj mjeri nego u prošlosti — krećemo u pluralističkom svijetu. Kršćani vrlo često žive u dijaspori, ras-

pršeni i izgubljeni među poganima. Za njih se bore najrazličitiji sistemi. Njihova vjera je na najrazličitije načine trajno i sa svih strana ugrožena i osporavana. I u pojedinim aspektima i u cjelini. Samo zrela, punoljetna savjest, svjesna svog osobnog poziva i svoje osobne odgovornosti može biti dorasla takvoj situaciji. Ne samo izvan Crkve, taj pluralizam se na svoj način javlja i u samoj Crkvi. Sve je u njoj u nekom vrenju i previranju; kao da ni tu više nema nešto čvrsto i monolitno. Mnogi imaju dojam da je uzdrmana sama pećina Petrova, da je postala problematična sama nepogrešivost vrhovnog crkvenog učiteljstva. Oni ne mogu više u njoj naći onaj izvor sigurnosti, čvrstoće i smirenosti kao što su to nalazili donedavna. Tolika razilaženja među samim stručnjacima teologima, razilaženja u pogledu temeljnih istina kršćanstva: istočni grijeh, smisao otkupiteljske Isusove žrtve; sv. Euharistija; shvaćanje tradicionalne asketske nauke; opravdanost crkvenih institucija itd. Samo zrele, punoljetne, samostalne savjesti, dostatno poučene, sa zdravim i razvijanim ćudorednim osjećajem, u jedinstvu s Crkvom mogu biti dorasle takvoj situaciji, konačno same sve vagnuti i zauzeti svoj stav, preuzimajući i odgovornost i riziko, koji je s time skopčan. Suočeno s današnjim ateizmom, s problemima visoke tehničke i industrijske civilizacije, sve veće urbanizacije, s napretkom i ubrzanim promjenama atomskoga doba, Mistično Tijelo Kristovo treba za svoje tkivo zdrave, čvrste i zrele stanice.

Pod utjecajem tzv. »životne filozofije«, a još više pod utjecajem egzistencijalizma, mi smo postali sve više svjesni, kako je u današnjoj razvijenosti i složenosti života, gotovo svaka pojedina situacija, u kojoj se čovjek nađe, nešto novo, izvorno, jednokratno, što dosad još nije bilo, i što je zapravo neponovljivo, za što nema po nekom općem receptu već unaprijed gotovog rješenja, nego to rješenje u svjetlu nekih općih načela treba tražiti na licu mjesta. Nema nekog univerzalnog, apstraktnog čovjeka, postoje samo konkretni pojedinci. Rješenje koje odgovara određenom individuumu može — u gotovo jednakim okolnostima — biti štetno i pogubno za drugoga. Već je P a s c a l izrazio svoje nepovjerenje i odbojnost prema geometrijskim duhovima, koji bi na njega i na njegov slučaj gledali kao na neki geometrijski zadatak, koji se rješava čisto racionalno po točno određenim pravilima; a nemaju ni zere onoga, što on zove »*l'esprit de finesse*« — smisao za finesu, za imponderabilia, za nijanse, koje čine da se on i njegov slučaj ne da jednostavno supsumirati pod neko opće pravilo i s njim silogistički rješavati.

Glavni i najdublji razlog za simpatiju Sabora i Crkve za svako nastojanje na potvrđivanju dostojanstva ljudske osobe, njezine samostalnosti, slobode i samoodgovornog odlučivanja, bez sumnje je duh Evandjelja i sav postupak Gospodina Isusa prema čovjeku. Duh Evandjelja posve je protivan duhu Vel. Inkvizitora. Isus ne gleda u čovjeku masu koju bi trebalo kao krdo voditi, kao anonimno mnoštvo koje više »*pau-nem et circenses*« i jedva čeka da ga uhvatiš i zaslužniji pružajući mu

u obilju kruha, igre i zabave. Ne gleda u ljudima ni slabašna i ugrožena ljudska bića, koja strahom i tjeskobnom zabrinutošću za njihovu egzistenciju možeš silom i terorom zarobiti. Isus poštuje dostojanstvo ljudske osobe, on apelira na povjerenje i predanje u slobodi i ljubavi. Veliki ga je Inkvizitor prozreo kad mu veli: »Znam, ti si poželio slobodnu ljubav čovjekovu.« Svijest osobnoga dostojanstva i vlastite vrijednosti toliko se i tako razvila u modernoga čovjeka da ga nećemo privući dok mu govorimo o Bogu Gospodaru i Zakonodavcu, a o vjerniku kao podložniku i slugi, izvršitelju Božjih zapovijedi i naredbi, koji će negdje u vječnosti biti za svoju vjernu službu nagrađen. Te kategorije nisu krive, ta u samom ih Evandelju nalazimo. No moderni čovjek u prvom je redu osjetljiv za onu Augustinovu: »Bože, tko sam ja Tebi, da se oti- maš za moju ljubav?« On je pristupačniji za Ivanovu: Bog je ljubav. Živa, osobna, neizreciva ljubav. Čovjek je biće pozvano da ljubi. Sposobno, da se odazove ponudi Božje Ljubavi; Onome, koji ga je pretekao i prvi ljubio. Čovjek je, istina, stvorena, ograničena osoba, ali otvorena i uprav-ljena prema Neizmjernoj Ljubavi. On je sposoban da jezgrom svoje ličnosti, svojim srcem osjeti, kako ga Netko, transcendentni zove nje- govim vlastitim imenom: Vječnom sam te ljubavlju ljubio — i da se slobodno odazove ili oglušiti tom tajinstvenom pozivu na intimno pri- jateljavanje s Bogom, na nastavak i produženje onog neizrecivog dijaloga, što se u krilu Presvetog Trojstva vodi između Oca i Sina u Duhu Svetom, u Duhu Ljubavi.

Savjest je u tom kontekstu usred središta čovjekova bića, usred nje- gova srca ugrađen organ ili aparat opremljen najosjetljivijim antenama, preko kojih iz Transcendentnog svijeta neprestano dopiru delikatni poti- caji i nečujni glasovi, koji nas u svakoj konkretnoj situaciji zovu na vjernost, na sve veće povjerenje i predanje, na spremno prihvaćanje Božje volje, dok tako, kroz kušnje života pročišćena, naša ljubav ne dozrije za onaj konačni ljubavni zagrljaj koji će biti naša blažena vječnost. I tako nam se čitav čudoredni život, koji je kod vjernika u isti mah i reli- giozni, ukazuje kao nešto što je po naravi svojoj personalnoga značaja; nešto što se bitno odvija između dviju osoba; nosi potpuno osobnu, indi- vidualnu, nezamjenljivu, nepriopćivu oznaku; uvijek je — ako je auten- tičan — izražaj zrele, samosvojne, samoodgovorne slobodne odluke i izbora.

Odgoj novog naraštaja za zrelu i slobodnu savjest: spoznajna moć

Prije svega, nama povjerene savjesti, a u prvom redu naša mladež, morale bi biti načistu s time da zrela i slobodna savjest nije nešto s čime se rađamo; što nam gotovo pada s neba u krilo. Za nju treba brižnim odgojem pomalo dozrijevati. Sloboda savjesti ne znači pravo na neko

slijepo, lakomisleno, ili možda samovoljno i hirovito odlučivanje i opredjeljivanje za ovo ili za ono. Savjest treba da pri stvaranju svojih sudova i odluka ima pred očima i da se ravna prema nekoj višoj, vječnoj i o nama neovisnoj normi. U svojem pravorijeku i odlučivanju ona treba da bude u skladu s objektivnim ćudorednim poretom. Taj ćudoredni poredak nije nikakva prazna apstrakcija, nego u našoj naravi i u svijetu usred kojega živimo ostvarena stvaralačka Božja misao i volja, koja sve raspoređuje i sve upravlja prema jedinstvenom konačnom i vrhovnom cilju. Pojedinaac je dužan — sama ga njegova razumna narav na to potiče — da taj red upozna i da s njime uskladi svoju volju i svoje djelovanje. Zbog prirodne dispozicije, koju zovemo synderesis, normalno razvijen ćovjek može s nekom spontanošću i lakoćom doći do spoznaje onih najosnovnijih i najopćnitijih normi ljudskoga djelovanja, koje zovemo prirodni zakon. Drugi moralni zakoni, mada i oni mogu biti prirodni, već nam nisu tako lako spoznatljivi.

Već su veliki poganski mislioci Platon i Aristotel pokušali u svojim etičkim sistemima u jednu cjelinu zaokružiti praktične životne istine, koje su očito u skladu s razumnom ljudskom naravi i njezinim dostojanstvom; prema kojima treba da se ćovjek kao razumno biće na svom životnom putu ravna i na uvijek novim raskršćima snađe. Kršćanski su moralisti tu praktičnu životnu mudrost, koju su nam stari pogani u svojim najdubljim misliocima namrli, produbili i usavršili. Bilo bi posve nerazumno, do skrajnosti umišljeno i preuzetno, neozbiljno i nezrelo sav taj trud omalovažiti i lakoumno prelaziti preko njega. Vjernik će uz to voditi računa o specifićno evanđeoskoj moralnoj nauci Crkve. Da bi se netko opravdano mogao pozivati na svoju zrelu i samoodgovornu savjest, treba da prije svega bude temeljito upoznat s tom životnom mudrošću. Međutim, nikakva znanstvena etika, pa ni ona koja se oslanja na Evanđelje, ne može dati definitivna rješenja za sve slućajeve i za sva vremena. Svako novo historijsko doba donosi sa sobom nove, često vrlo teške i komplicirane probleme, na koje se ne mogu samo tako primjenjivati smjernice i norme koje su se mogle primjenjivati na doba i prilike koje su prošle. Zrela i odgovorna savjest, svjesna s jedne strane težine i složenosti problematike, a s druge vlastite ogranićenosti i neizbježive jednostranosti, uvijek će pri svom biranju i djelovanju biti »poućljiva prema crkvenom autoritetu«, koji vjećne Božje zakone tumaći u primjeni za naše vrijeme.

Trijezan i ozbiljan pojedinac u svojem konkretnom individualnom slućaju neće nikad zaboraviti na onu staru da »nitko nije pouzdan sudac u svojim vlastitim stvarima«. On će, istina, na kraju sam i na svoju vlastitu odgovornost donijeti odluku, ali će njezinu ispravnost provjeravati u neprestanom dijalogu s Crkvom i njezinim učiteljstvom, sa svojim poglavarima, sa svojim duhovnim voćom, a kadikad još najuspješnije s vjernim prijateljem, koji ima karizmu »dobroga savjeta«. No osobito

naši mladi ne bi smjeli zaboraviti da je za ispravno formuliranje pravorijeka savjesti uza sve više teoretsko znanje moralnih principa neophodno potrebno bogato životno iskustvo i iskustvom stečena životna mudrost.

Odgoj čudorednog osjećaja

Uz spoznajni i intelektualni aspekt treba pri odgoju savjesti mnogo pažnje posvetiti njezinom afektivnom ili čuvstvenom aspektu. (Nijemac bi to nazvao: *Gemüt, Wertgefühl, Wertbewusstsein!*) Neki bi moderni filozofi htjeli svesti fenomen savjesti na puko čuvstvo, bez ikakva spoznajnog, razumskog temelja. »Razum kao takav uopće ništa ne zna o vrednotama... U pitanju što je uopće dobar život odlučuju konačno neposredni osjećaji vrijednosti, o kojima se ne raspravlja, a u kojima dolazi do izražaja konačna usmjerenost našega bića. (Paulsen: *System der Ethik*, 1923, Einleitung) Kao što je netko glazben, ima izvrstan sluh, sposobnost za razlikovanje glasova, za njihov sklad ili nesklad, sposobnost da u tom primijeti i najfinije nijanse, dok je drugomu svijet tonova nepristupačan; kao što netko može imati vrlo razvijen estetski osjećaj, pa može vrlo pouzdano i sigurno reći, što je i kako je lijepo, dok drugi toga nema, tako bi i život savjesti imao svoj izvor isključivo u čuvstvu, u osjećaju za čudoredno dobro ili čudoredno zlo, za čudoredne vrednote. Kod nekih ljudi je taj osjećaj vrlo razvijen i tankočutan, kod drugih kao da ne postoji pa ih ne možemo zvati ni moralnim, ni nemoralnim, nego jednostavno amoralnim.

Engleski filozof D. Hume je u novovjekovnoj filozofiji jedan od prvih i najjačih zastupnika te čuvstvene teorije. Među samim skolastičkim filozofima neki u složenom fenomenu savjesti ističu više spoznajni, intelektualni moment, neki čuvstveni ili osjećajni. Sv. Tomu i njegovu školu ubrajaju među intelektualiste. Sv. Bonaventura i franjevačka škola više naglašavaju čuvstveni moment, mada intelektualnoga ne poriču. Svakako, kao što smo već naglasili, savjest nije samo neko svjetlo, kojim nekako hladno i nezainteresirano konstatiramo što je čudoredno dobro ili zlo i njihovu nepomirljivu razliku. U isti mah sa spoznajnom konstatacijom mi u savjesti doživljavamo određeno čudoredno dobro kao *z a n a s d o b r o*, kao nešto *z a n a s* vrlo vrijedno, kao nešto u najvećoj mjeri poželjno i lijepo; pače — kako smo rekli — kao nešto najdragocjenije; kao nešto bez čega naš život ostaje isprazan i bez vrijednosti, ostajemo siromasi i najveći bijednici pa i kad bismo, iznevjerivši se čudorednom dobru, stekli sva bogatstva svijeta. Prije svakog razmišljanja i slobodnog biranja naše najdublje biće je na strani dobra. Između naše razumne naravi i čudorednoga dobra je neko duboko srodstvo, neki tajnoviti sklad. I onda kada smo zli, potajno se divimo kreposti i zavidimo dobrima. Prije svakog razmišljanja čudoredno nas dobro tajnovito privlači i mami. Osjećamo da bismo sami sebe tek onda našli, da bi se tek onda ostvarile naše najdublje i najautentičnije težnje, kada bismo se

— zarobljeni od zla — odvažili za dobro. I ta sposobnost da čuvstveno, a ne samo hladno razumski, doživimo i osjetimo moralne vrednote, dana nam je kao prirodna dispozicija. Nju treba brižno i metodički odgajati i razvijati. Bez toga ona će zakržljati i zamrijeti, a na najveću štetu našeg čudorednog života. Zrela savjest se bez skladno razvijenog osjećaja za vrednote ne može zamisliti. Prirodni osjećaj za dobro pomaže nas i vodi pri stvaranju ispravnoga suda o dobru i o zlu o kojem se tu i sada radi; snažno pokreće i pomaže volju da se odluči za dobro i da ga s nekim elanom prihvati; da bude čvrsta i da lakše izdrži u poteškoćama. Ako je osjećaj u nama skladno razvijen, mi ćemo imati ne samo smisao za dobro nego i za ljestvicu vrednota; za veću ili za manju vrijednost dobra o kojem se radi. Lakše ćemo spoznati i odrediti kojoj vrednoti treba dati prednost u našem čudorednom nastojanju; što nam je staviti na prvo, što na drugo, a što na zadnje mjesto. U prošlosti mi smo možda odveć stavljali na prvo mjesto čistoću, pa se u mladosti sav duhovni boj nekako usredotočio na tu vrednotu. Danas prije svega cijesimo i na prvo mjesto stavljamo djelotvornu ljubav prema bližnjemu.

Odgajati savjesti, da bi one na spoznato čudoredno dobro mogle »čuvstveno ili srcem« ispravno reagirati; osjetiti i doživjeti čudoredno dobro kao vrhovnu osobnu vrednotu, uvijek je bio težak i delikatan zadatak. Pogotovo je to danas. Obitelj, koja bi prva tu nježnu biljku morala brižno njegovati, prečesto nije tome dorusla. Da uopće ne govorimo o obiteljima u kojima nema sredenog i skladnog zajedničkog života ili su daleko od svake religiozne prakse. Škola, ako i posvećuje toj strani odgoja neku pažnju, ljestvicu vrednota često ne postavlja u skladu s našim kršćanskim mjerilom vrednovanja. Njoj će biti gore mnoge vrednote koje su za nas dolje. Čitava kulturna sredina, društveni običaji, javni moral daleko je od ljestvice vrednota kako je kršćanin postavlja. Za tolike vrednote, za koje se još naša generacija u mladim godinama oduševljavala, današnja mladež ne pokazuje više zanimanja. Pri odgojnom poslu dobro treba pripaziti koje žice na harfi mladenačke duše još odgovaraju na dodire naših prstiju i skladno vibriraju s idealom, za koji bismo je htjeli zagrijati. Nekad smo u prilog monogamije i nerazrješivosti braka s potpunim povjerenjem i sigurnošću mogli apelirati na zdrav prirodni osjećaj i na pošteno mlado srce. Danas taj apel često ostaje bez odjeka. Prirodni osjećaj za to zabrinjavajuće je otupio. I mnoge religiozne vrednote, koje su nas hvatale za srce, današnja mladež kao da nije više kadra kao takve doživjeti. Mnogi prizori iz Sv. Pisma, napose Starog zavjeta, koji su nama toliko govorili, današnjoj mladeži ništa više ne kažu. Teško ćemo današnju mladež, kao za njezin ideal, oduševiti za sv. Alojzija ili za sv. Stanka. Ni sveta Mala Terezija nema više za mnoge ni među odraslima onoga čara što ga je nekad imala.

Mnogo će više današnjoj generaciji govoriti bl. Maksimilijan K o l b e. Sv. Pismo, i Starog i još više Novog Zavjeta i ubuduće će ostati bogato vrelo i izvršno pomagalo za odgoj srca. To isto usudili bismo se reći i za

povijest Crkve i život svetaca; i za mnogo vrijedno i dragocjeno u profanoj povijesti i književnosti. Ali trebati će s mnogo psihološkog uživanja i pedagoškoga takta probirati i probrano na način, koji današnjem čovjeku odgovara, prikazati. Jedno stoji: što razvijeniji i što finiji bude u našoj mladeži moralni osjećaj, što plemenitije bude njezino srce, to će ona biti zrelija i spremnija da svoj život provodi sa sve većom slobodom i samoodgovornošću.

Samoosvješćivanje savjesti

No sa svim tim što smo rekli i s onim što bismo u istom stilu još mogli nadodati, ostali bismo još daleko od zrele, slobodne i samoodgovorne savjesti. Da bi savjest pojedinca postigla svoju pravu zrelost, prije svega je potrebno da postane sve svjesnija sama sebe. Treba da joj bude sve jasnije i da je trajno prožima drhtaj pred onim tajnovitim i svetim što se u onom što se u njoj zbiva i odigrava krije i javlja. Treba joj pomoći da je trajno prožima svijest kako »*tremendum mysterium*«, potresni misterij, u kojem živimo, dišemo, mičemo se i jesmo, nije nikakav magloviti, neodređeni i anonimni »božanski milje«, svuda razlivena neopipljiva atmosfera, neki tajnoviti životni fluid nečeg neosobnog božanskog i svetog, nego svudašnja i trajna, budna i intimna prisutnost živog osobnog Bića, koje nam se iz svog nepristupačnog svjetla javlja kao meni osobno namijenjena, na me upravljena Ljubav, koja me kroz savjest trajno prati i zove da joj kroz kušnje života ostanem nepokolebljivo vjeran, dok joj ne panem u konačan zagrljaj. Odatle mojemu čudorednom životu ta tajinstvena veličina, ta neusporediva vrijednost, to sudbonosno značenje. Odatle ta svetost i nepovredivost savjesti.

U vezi s tim treba da savjest što življe prožme spoznaja da u čudorednom životu na početku i na prvom mjestu nipošto nije neki krut, neumoljiv, ukočen i mrtav zakon. Na početku i prije svega je živa, osobna Božja Riječ. Riječ i poziv meni posve osobno upravljene, u konkretnim prilikama upućene. Riječ, na koju nitko drugi ne može odgovoriti nego samo ja, potpuno osobno; nitko me ne može zamijeniti, nitko zastupati, ja sam osobno treba da stupim u igru i da se angažiram. Ono, naime, što ta Riječ traži, nije prvotno neko djelo koje bi eventualno mogao i netko drugi učiniti mjesto mene; nego je upravljenja meni i traži mene, moje srce.

Kao što ni sama vjera, tako ni pravi i autentični čudoredni život nije u nekom juridički shvaćenom obdržavanju zakona; u nekom skrupulozno točnom i doslovnom ispunjavanju i vršenju svih zapovijedi, što toliko pogoduje farizejskom duhu i farizejskoj samodopadnosti. Nismo mi prvotno pozvani, ili uopće nismo pozvani da kao podložnici u nekom više-manje ropskom strahu, ili kao sluge u pretežno plaćeničkom duhu služimo Stvoritelju i Zakonodavcu, brižno i tjeskobno vodeći brigu da

naši računi s Bogom budu u redu i da skupimo što više zasluga za nebo. Mi smo prije svega pozvani da kao živa i slobodna osoba optiramo za živoga i osobnoga Boga; da se s povjerenjem i plemenito odazovemo pozivu vječne Ljubavi; da sav naš svjesni i slobodni život i djelovanje bude izražaj i dokaz te ljubavi, jedno uvijek živo, svježije trajno i vjerno prijateljevanje s Bogom. Rendez-vous, mjesto, gdje se odigrava ta avantura ljubavi, to je svetište naše savjesti. Tu treba da smo sami s Bogom samim, u slobodi i neovisnosti od svakog stvorenja. Neosobni, anonimni, racionalistički hladni i daleki kategorički imperativ preobražava se, poprima neizrecivo bliske, tople, posve osobne tonove Ljubavi, i tek tako dobiva svoju životnu puninu i svoje pravo značenje.

Pozitivna etika

Tako postaje također jasno da se naš čudoredni život ne smije nikada izroditi u minimalizam; u neki kruti i bezlični legalizam. Zakon, zapovijed tu može značiti samo najnižu još moguću granicu, a nikako ispunjenje pravde. Jasno je da u život savjesti moramo unijeti čitave sebe; da u njem moramo biti prisutni i aktivno sudjelovati čitavom svojom osobnošću ili, biblijski rečeno: čitavim srcem; svim elanom svojega bića, prema evanđeoskim riječima: ljubi Boga svim srcem, svom dušom, svom mišlju i svim silama svojim.

Kršćanska etika ne izražava se prvotno u negativnom obliku: ne smiješ ovo, zabranjeno ti je ono. Naglašavanje negativnoga aspekta u čudorednom životu vrlo lako dovodi do nekog skrupuloznog i tjeskobnog legalizma i minimalizma; do nutarnjega osiromašenja i sebičnog računanja, do teško podnosive stisnutosti i zarobljenosti okovima zakona. Tu gotovo nikad ne dolazi do pravog životnog dodira s vrednotama, u toj unutarnjoj praznini i pustoši ne ključaju vrela plemenite odvažnosti i velikodušnosti. Po svojoj nadubljnoj naravi u odgoju savjesti kršćanska etika ističe pozitivan aspekt čudorednosti. Veličinu, ljepotu i privlačnost Dobra, koje nas zove. Sili čudorednoga »moraš«, hladnoj dužnosti strogog »ne smiješ« ona pretpostavlja osvajalačku moć ljubavi. Nijemac to naziva: *Hochethik*. Iznad i preko granice dobra u smislu još dopuštenog, pozitivna etika (*Hochethik!*) trajno upravlja pogled k punini dobra i k savršenom. Mladež je napose uvijek pokazivala poseban smisao za bolje, veće i plemenitije. Ona se lako oduševljava za vrednote u njihovoj čistoći i savršenstvu; ona traži autentičnost, čistu ljubav i potpunu žrtvu, plemenitost i velikodušnost. Pitanje je imamo li mi još toliko povjerenja u mladost i toliko odvažnosti da pred naše mlade otvoreno izađemo s pozivom u te vrtoglave visine; ili pak zbog nepovjerenja u mlade i iz straha da ih ne izgubimo minimaliziramo te sve što je teško i upućuje na Kalvariju prikrivamo i ublažujemo. A upravo mladima morali bismo s iskrenim poštovanjem njihova osobnog dostojanstva i slobode, ali i s velikim povjerenjem u plemenitost njihova srca i u djelo-

vanje božanskog poziva u njima, stalno omogućavati, da širom otvorenim očima gledaju, posve probuđeni i potpuno svjesni znadu u što se u toj božanskoj avanturi ljubavi, u koju su po savjesti i u savjesti hoćeš-nećeš uvučeni, upuštaju. Treba da im bude jasno, čega se sve odriču, što sve ostavljaju, kakvim se poteškoćama u kušnjama izvirgavaju; kakvoj budućnosti idu ususret, i da im je slobodno i samodgovorno birati hoće li se smiono odvažiti, posve angažirati, velikodušno i hrabro ako ustreba, radi Boga riskirati sve što nije Bog ili će se bijedno i sebično zatvoriti u se i kružiti stalno oko sebe. Samo na takav način ostvaruje se osobnost, produbljuje i obogaćuje ličnost, postaje sve potpunije zrelim čovjekom.

Odgoj volje

Kad smo odgojnim postupkom postigli da pojedinačna savjest bude temeljito poučena o objektivnom ćudorednom redu i o pozitivnim zakonima, da njezin moralni osjećaj bude izoštrjen i pravilno razvijen, da s izvjesnim nepovjerenjem i oprezom prema samoj sebi bude uvijek spremna na dijalog i poučljiva; kad je u dostatnoj mjeri postala svjesna same sebe, značenja tajinstvenog i intimnog dijaloga, koji se u njezinim dubinama neprestano odvija, svjesna značenja i uzvišenosti kategoričkoga imperativa, koji u njoj odzvanja, onda je došao čas da toj (uvijek relativno) zreloj i samostalnoj savjesti dademo odgovarajući prostor slobode, pružimo mogućnosti i prilike za slobodno i samoodgovorno odlučivanje. Te prilike i mogućnosti drukčije će biti za mladoga čovjeka, koji živi u obitelji i neprestano dolazi u dodir s vanjskim svijetom; drukčije za mladiće, koji žive po odgojnim zavodima i drukčije prema svrsi, koju pojedini zavodi žele postići. Nas svećenike i redovnike napose zanima životni prostor slobode, koji treba ili omogućiti ili ostaviti mladeži u našim sjemeništima, malim ili velikim; u redovničkim odgojnim zavodima. Princip zrele, samostalne i samoodgovorne savjesti treba da se od početka ostvaruje u dnevnoj praksi. Ne može se bez daljnjega reći da u prošlosti te slobode na djelu nije bilo ili da je u svakom slučaju bilo premalo, i da je u tom glavni razlog što su odgojni rezultati podbacili. No činjenica je da mnogo toga što je nama u naše vrijeme bilo posve prihvatljivo, nije prihvatljivo za mladoga čovjeka danas. On traži da se prostor slobode u našim odgojnim zavodima proširi. Ne podnosi prevelike regulacije molitvenoga života, a pogotovo mu je odbojna svaka kontrola u tom pogledu. Traži da bude elastičnija zavodska disciplina i dnevni red. On hoće puno veću slobodu u kontaktu sa svijetom i saobraćaju s ljudima; htio bi da mu se prema individualnoj potrebi omogući veće sudjelovanje u društvenom i kulturnom zbivanju; kudikamo veća sloboda i neovisnost u vršenju službenih dužnosti i izvođenju povjerenih posala; ne podnosi vršenje autoriteta na dosad uobičajeni način; ne trpi da se nešto

odlučuje u potaji o njem, a bez njega. Traži kudikamo veću informiranost u svemu što se u njegovoj zajednici zbiva, mogućnost aktivnog sudjelovanja pri donošenju odluka.

Pogibelji i zastranjenja

Bilo bi uistinu kratkovidno i ludo zatvarati oči pred stvarnošću, praviti se gluh za zahtjeve mladih, ponašati se kao da svijest o dostojanstvu ljudske osobe i njezinim neotuđivim pravima i kod naših mladih nije porasla. No stvaranje šireg slobodnog životnog prostora, davanje više mogućnosti za inicijativu, samostalno i samoodgovorno djelovanje, stavlja poglavare i odgojitelje pred vrlo teške i zamršene probleme. Valja tražiti nove, neuhodane putove, pribjeći još neprokušanim metodama, izložiti se riziku i opasnosti promašaja, koji ne ostaju bez žalosnih posljedica. Tek daljnja budućnost može pokazati koliko su novi putovi i nove metode bile ispravne, a koliko promašene i štetne. Nitko nije toliko mudar da bi u tom traženju i pronalaženju uvijek pogodio pravu mjeru. Teško je ostati na pravi način čvrst i ne uzmicati pred neumjerenim i nezrelim zahtjevima mladih. A opet ludo bi bilo u nekom nepovjerenju i zabrinutosti grčevito prijanjati uz stare i preživjele metode i forme. Odgojitelj će se češće naći pred tjeskobnim i najčešće nerješivim pitanjem savjesti u kojoj mjeri mu je uopće dopušteno napustiti stare uhodane putove te upustiti se u riskantno eksperimentiranje s povjerenim dušama. Ne bi li se za mnoga napuštanja zvanja, za mnoge otpade moglo reći: mladima je bila ostavljena sloboda za koju nisu bili zreli; bili su izvrgnuti kušnjama za koje nisu bili dorasli. Posve razumljivo i gotovo neizbježivo u tom dolazi do — kadikad vrlo mučnih — razmimoilaženja među inače vrlo zrelim, trijeznim i savjesnim članovima zajednice, koji se osjećaju odgovorni za formaciju mladih. Upravo onako kao i na području informacija. U principu smo svi za svestranije i iscrpnije informiranje o svemu što se u Crkvi zbiva. I vjerojatno nitko nije za informiranje bez mjere i bez razboritosti. A koja je prava mjera, što još ostaje u granicama razboritosti? Svi ćemo se valjda složiti da pri informiranju treba voditi brigu o zrelosti i prosvijetljenosti savjesti o kojima se radi. No tko može točno vagnuti i odmjeriti zrelost i prosvijetljenost savjesti, već kod pojedinca, a pogotovo kod većeg kolektiva, kod čitavog naroda? Tko može u toj stvari utvarati sebi da je jedino njegova mjera točna i njegov sud ispravan? Tu se od nas traži mnogo širokogrudnosti, mnogo tolerantnosti, mnogo međusobnog poštivanja. Svi bismo — svjesni svoje omeđenosti i jednostranosti — uvijek morali biti spremni da u pravom dijalogu, pod vodstvom onih koje je Duh Sveti postavio da pasu i vode Božji narod, zajednički tražimo ispravna rješenja u tako složanim odgojnim i pastoralnim problemima.

I u sekulariziranom i u klerikalnom svijetu danas se općenito traži i zahtijeva neka pretjerana i nenaravna jednakost. Izjednačenje svih

i u svemu. Tako se i u problemu koji nas zaokuplja mladi smatraju jednako zreli i sposobni za slobodno i samoodgovorno odlučivanje i djelovanje po vlastitoj savjesti, kao i u životu mnogostruko prokušani i prekaljeni starci. Što se ovima dopušta, zašto se ne bi dopustilo i mladima? Na što stariji imaju pravo, zašto ne bi imali i mladi? A očito je da to ne može biti. Redemptorista H ä r i n g, koji je, vjeran svom redovničkom pozivu, prešao šezdesetu (uz ostale životne kušnje doživio je i vatreno krštenje na ruskom frontu) slovi inače kao jedan od najuglednijih moralista današnjice; daje duhovne vježbe Papi i njegovu dvoru. Takav čovjek ima drukčije i veće pravo na slobodu savjesti i samoodgovorno odlučivanje, nego kakav mladac, u kojemu još sve vrije u nekom mutežu i neizgrađenosti i koji čini tek prve korake na putu duhovnog života. Od djeteta koje se tek probudilo k čudorednoj svijesti i odgovornosti, do muža, temeljito obrazovanog u teologiji, i bogatog životnim iskustvom, opravdanost i mjera slobode i samoodgovornosti, naravno, variraju. A dobiva se dojam da neki zastupaju mišljenje da se i običan, malo bolje informiran i poučen vjernik i u vrlo delikatnim i složenim pitanjima savjesti može distancirati i emancipirati i od najvišeg crkvenog autoriteta i za svoj individualni slučaj donositi slobodna i samoodgovorna rješenja, protivna crkvenom učiteljstvu. Nerijetko se čovjek jednostavno ne može snaći od čuđenja na kakve se sve tvrdnje, na kakve geste i postupke odvažuju poneki mladi — i svjetovni svećenici i redovnici i svećenički kandidati, pozivajući se olako i neozbiljno na glas svoje savjesti i na nepovredivo pravo da rade po njezinu pravorijeku. I kad bi bar oni taj »pravorijek« čuvali samo za se i za svoj privatni život! Ali ne, oni redovito smatraju da njihovo mišljenje može postati sigurna praktička norma za sve povjerenice im duše.

Pri odgoju za zrelu, slobodnu i samoodgovornu savjest potrebno je neprestano naglašavati da je to privilegij pun ozbiljne i teške odgovornosti. U svetištu savjesti susrećemo se s Bogom i s njime razgovaramo. Obasjava nas njegovo svjetlo i zove njegova ljubav. Bilo kakva površnost i neozbiljnost, svaki diletantizam, bilo kakva neautentičnost i neloyalnost tu su nedopustivi, gotovo bismo rekli svetogrđni. Možemo to u nekoj rastresenosti i žurbi prikrivati. Svetost savjesti ostaje. Naš unutarnji dijalog uvijek se odigrava pred Onim i s Onim koji sve proniče, koji ispituje kosti i bubrege, i koji će biti naš Sudac. »Moramo se naučiti da ne upotrebljavamo riječ »savjest« ako se nismo prije suočili s Kristom; ako se prije nismo molili i tražili Božju privolu... Samo kad smo se s Kristom suočili, možemo pravo govoriti o savjesti, reći po savjesti, koja uvijek mora biti kraljica...«, veli H ä r i n g.

Savjest je nadasve delikatan i nježan duševni organ. U njegovu funkcioniranju mogu vrlo lako nastati značajne i zabrinjavajuće smetnje. Smetnje kojima vrela nije uvijek lako otkriti. Nije dosta da imamo odgovarajuće poznavanje objektivnog čudorednog poretka; pravilno raz-

vijeni čudoredni osjećaj. Svaka neuredna sklonost, pogotovo ako se u duši ukorijeni kao strast, ozbiljno smeta, kadikad upravo onemogućava pravilno funkcioniranje savjesti. I tu vrijedi evandeoska: blago onima, koji su čista srca. Samo njihov pogled bit će bistar i nepomućen u prosuđivanju i razlikovanju dobra od zla. I obratno: tjelesni čovjek ne prima ono, što dolazi od Duha Božjega, jer je to za nj ludost. On to ne može ni upoznati jer se to mora na duhovan način prosuđivati. (1 Kor, 2, 14) I filozofski i psihološki posve je neispravna pretpostavka da je svaki čovjek već od početka u posjedu prave i potpune slobode. On tek treba da slobodu u životnoj borbi sebi malo-pomalo izbori. Bez svladavanja, bez upokoravanja neurednih sklonosti, bez pročišćavanja vlastitog srca nema prave slobode. Mi ostajemo uhvaćeni i zapleteni u mnogostruko robovanje i sužanjstvo pa ne može biti kod nas ni slobodne savjesti. Ona djeluje pod mnogostrukom unutarnjom i vanjskom prisilom. Jedino bi autentični svetac smio imati potpuno povjerenje u ispravno funkcioniranje svoje savjesti. No baš on, koji bi imao najviše prava na slobodnu, zrelu savjest, u duhu poniznosti, odnosno u duhu istine, poznavajući i priznavajući svoje granice, spremno, s poštovanjem i sa zahvalnošću će prihvatiti direktive Crkve i savjete duhovnih prijatelja.

Većina onih koji se tako olako i s tolikom prividnom sigurnošću pozivaju na svoju zrelu i samoodgovornu savjest kao da nikad nisu ništa čuli o tzv. »*discretio spirituum*«, sposobnosti ili karizmi »za razlikovanje duhova«. Iskustvo obilno potvrđuje da se duh laži i tmine znade pretvarati i oblačiti u duha svjetla i istine, da nas pod vidom dobra zavodi u zlo. Svuda gdje Bog gradi, zao duh na najlukaviji način razgrađuje i ruši. Razlikovanjem duhova mi postajemo sposobni da prosudimo najrazličitije utjecaje na vanjsko i na unutarnje naše djelovanje, da li ti utjecaji doista smjeraju na dobro ili nas pod izlikom dobra zavode na zlo. Ti duhovi ne moraju nužno biti osobna bića. To su i najrazličitije prirodene ili stečene dispozicije, raznoliki i promjenljivi pokreti uma i volje; duhovna atmosfera u kojoj živimo i različna strujanja, pod čijim utjecajem čovjek kao socijalno biće trajno misli i djeluje. O tom nam već prorok govori u Starom zavjetu: »Jao onima koji zlo dobrim nazivaju, a dobro zlim; koji od tame prave svjetlost, a od svjetla tamu; koji gorko čine slatkim, a slatko gorkim.« (Izaija 5, 20). Apostol zabrinuto upozorava Korinćane: »Ali bojim se da se slučajno ne bi, kao što je zmija zavela Evu svojim lukavstvom, vaše misli pokvarile te se udaljile od Kristu dužne iskrenosti i čistoće.« (2 Kor 11, 3). Tko nije na oprezu, tko s izvjesnim nepovjerenjem ne kontrolira unutarnja gibanja i nije ih kadar prosuditi, taj će vrlo brzo postati žrtvom iluzije. On će uporno nešto proglašivati dobrim, što je u stvari zlo; smatrat će istinom ono što je laž. Bit će uvjeren da ima izvjesne vrline, kojih nema; precjenjivat će svoje talente, pripisivati sebi koje-kakve karizme, kojih nema. Osjećat će se pozvanim da nastupa i govori ondje gdje bi za dobru stvar bilo puno bolje da šuti.

Toma Kempenac ima o tom razlikovanju duhova poglavlja vrlo duboka i puna duhovna iskustva. Dobro bi bilo da ih svi mi često čitamo, pa i oni koji ga zbog njegova monahizma bacaju u zaborav. Istim se iskustvom nadahnjivao i sv. Ignacije pišući u svojim Duhovnim vježbama dragocjena »Pravila za razlikovanje duhova«. Jedan od novijih asketskih pisaca (Zimmermann) vrlo dobro upozorava: »Pred nama se nalazi stanovito područje puno stranputica, kroz koje moramo proći. One imaju prividan izgled pravih putova, ali one ipak vode u propast. Svaki čovjek treba da izbjegava iluzije i varke zbog prirodne sljepoće i tvrdokornosti, neiskrenosti prema samomu sebi i lakoumnoj smionosti. Zato upozorava Duh Sveti: 'Ne vjerujte svakom duhu, nego kušajte duhove jesu li od Boga, jer su mnogi lažni proroci izišli na svijet.'« (1 Iv 4, 1)

Imamo li pred očima veličinu i svetost savjesti, sudbonosnost onoga što se u njoj odigrava, pogibelji koje se pod lozinkom zrele i samoodgovorne savjesti kriju, diletantizam i lakoumnost, koja nam prijeti, mi ćemo mirno i ozbiljno (makar to ispalo vrlo nemoderno!) ponoviti Apostolovu riječ: »*Cum metu et tremore vestram salutem operamini.*« (»Sa strahom i s drhtanjem nastojte da postignete svoje spasenje«, Filip. 2, 12.) Uvjereni smo da i ovdje vrijedi: »*Principium sapientiae timor Domini*« (»Strah Gospodnji početak je mudrosti.«, Izr 9, 10.) Tu mudrost, o kojoj govori Sv. Pismo, možemo poistovjetovati s razboritošću, koja treba da prožima, nosi i vodi čitav naš čudoredni život.

Odgoj za zrelu kršćansku savjest

U ovom članku dosad nismo pravili posebne razlike između savjesti općenito i kršćanske savjesti. Neprimjetljivo smo od jedne prelazili na drugu. Pa ipak se savjest općenito i kršćanska savjest ne mogu jednostavno poistovjetovati, pa tako ni njihov odgoj. Mislim da bi našoj raspravi nešto manjkalo kad ne bismo izričito na to upozorili.

Po krštenju i po vjeri u Krista *synderesis*, savjest u embrionalnom stanju, kao prirodna dispozicija za čudoredno dobro, u svojim je dubinama preporođena i preoblikovana. Po krštenju dobiva krštenik novi princip čudorednoga djelovanja. »Ili zar ne znate da smo svi koji smo kršteni u Krista Isusa u njegovu smrt kršteni? Dakle, s njim smo skupa ukopani po krštenju u smrt, da bismo, kao što je Krist uskrsnuo od mrtvih... i mi živjeli novim životom.« (Rim 6, 3) Po krštenju smo »svukli staroga čovjeka s njegovim djelima, a obukli novoga, koji se obnavlja za stanje prave spoznaje prema slici onoga, koji ga je stvorio.« (Kol 2, 9) Jer smo se u Krista obukli, primili smo njegova Duha, koji svjedoči s našom savjesti. Taj Duh postaje pokretna snaga za život ljubavi, koji odsad postaje jedini pravi zakon našeg života. »*Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum Sanctum*« (»Ljubav Božja izlivena je u našim srcima po Duhu Svetom«, Rim 5, 5) Po svrhunaravnoj objavi i vjeri u Krista, po krštenju i pod vodstvom

Duha Svetoga, dobiva savjest povrh osposobljenja za naravnu funkciju nadnaravnu zadaću i moć: veže nas na riječ i primjer Kristov i potiče da budemo poučljivi poticajima Duha Svetoga. (Häring: *Gesetz Ch.*, str. 189.) Kao što plemenit i nepokvaren čovjek po srcu naginje onom što je prirodno dobro, tako nas Duh Sveti i njegovo milosno djelovanje čini poučljivim za Kristov nauk, spremnim da rado i zahvalno prihvatimo njegov put i njegove zahtjeve kao nešto što je u skladu s našom nutrinom.

Nije dosta kršćansku savjest odgajati samo u svjetlu zdrave pameti, nju treba odgajati u Kristovom svjetlu. Prirodni zakon u tom svjetlu nije dokinut, ali je usavršen i preporođen u Onom za kojega samo nebo svjedoči: »Ovo je Sin moj, ljubljeni moj koga sam odabrao! Njega slušajte!« (Mt 17, 5) Evandeosko svjetlo nije samo Kristova nauka, nego i njegov život i čitav način njegova djelovanja, a iznad svega sama njegova Osoba, njegovo Srce. Naše čuvstveno vrednovanje, odnosno osjećanje i doživljavanje ćudorednih vrednota mora biti u skladu s njegovim Srcem: »*Christum habitare per fidem in cordibus vestris*« (»Da Krist stanuje u vašim srcima po vjeri«, Ef 3, 17.) To trajno stanovanje Krista u našim srcima po vjeri je moć koja pokreće i preobražava u čitavom našem djelovanju. U svim konkretnim slučajevima, u svim pojedinačnim situacijama, morali bismo kao direktivu imati pred očima onu Apostolovu: »*Hoc enim sentite in vobis, quod et in Christo Iesu*« (»Težite među sobom za onim za čim treba da težite u Kristu Isusu). Ili, kako isto mjesto prevodi Rupčić: »Imajte u sebi iste osjećaje, koje je imao i Krist Isus.« (Fil 2, 5) Vrhovna i jedina norma za kršćansku savjest kako će pojedine situacije prosuđivati, kako će osjećati, misliti, govoriti i djelovati u konkretnom slučaju jest: kako bi u tom slučaju mislio i djelovao Isus Krist, i to u vjeri, povjerenju i u ljubavi prema Njemu ostvariti. Život kršćanina jest produženje i proširenje njegova Utjelovljenja. U nama On nastavlja svoj otkupiteljski život i djelovanje. Otuda važnost čitanja, meditiranja i upijanja u dušu njegova Evandelja. Napose je od presudne važnosti za svaki autentičan kršćanski život da u konkretnom etičkom prosuđivanju i vrednovanju naša savjest bude sva u svjetlu pashalnoga misterija, u misteriju Križa, preobraženog sjajem Uskrsnuća i veličanstvom Uzašašća. Novija teologija, usredotočena na velebno značenje Utjelovljenja, na istinu, da je po Utjelovljenju sve ljudsko preobraženo, posvećeno i pobožanstvenjeno, snažno nam je naglasila kako sve ljudsko možemo i moramo bez straha u jedinstvu s Kristom afirmirati, u vjeri prihvatiti i radosno razvijati. Pri tom se možda premalo naglašavala t a j n a i s a b l a z a n K r i ž a. Nije se možda dosta otvoreno i odvažno izašlo pred moderni, tehničkim napretkom opijeni svijet, s onom Pavlovom: »I dok Židovi zahtijevaju znakove, a Grci traže mudrost, mi propovijedamo Krista razapetoga, spoticaj za Židove, ludost za pogane, a za pozvane, bili oni Židovi, bili Grci, Krista Božju silu i Božju mudrost, jer je Božja ludost mudrija od ljudi i Božja slabost jača od ljudi.« (1 Kor 1, 22) Bez tog svjetla nemoguće je ispravno postaviti »kršćansku ljestvicu vred-

nota«. Nije moguće prihvatiti one: »Ako zrno pšenično, kad pane u zemlju, ne umre, ostaje samo. Ako li umre, velik plod donosi.« (Iv 12, 24) Krist Gospodin je djelo otkupljenja ostvarivao, istina, cijelim životom, ulažući u nj aktivno sve ljudske sposobnosti, no vrhunac njegova otkupiteljskog djelovanja je njegova smrt na Križu. A to znači: stavljanje na oltar žrtveni i polaganje u grob svih, čisto prirodnih ljudskih mogućnosti i vrednota da to jače zasja tajinstvena moć »ludosti i nemoći Križa«, po kojoj se Božjoj mudrosti svidjelo spasiti svijet.

Ako trajno ne živimo u nadnaravnom svjetlu tajne Križa, brzo ćemo se naći među onima o kojima govori *Monden* — citirajući slobodno *Rahnera*: kod mnogih kršćana dobivaš dojam da pristaju, iako to izričito ne formuliraju, uz načelo: Bog nema prava da od običnog čovjeka traži više nego obično. Tko se usuđuje u dubini svog srca prihvatiti tvrde riječi *Rahnera*, koji veli: uistinu kršćanska situacijska etika ne može se zamisliti bez priznanja istine da svijet stoji u znaku Križa, na koji je Bog sam pribijen, da dosljedno Božja zapovijed može od čovjeka tražiti i život, da ne može u svijetu biti nijedne gorčine, tragike, očajanja, koje bi bilo previsoka cijena za vječno Božje obećanje, da ne smijemo činiti ništa zla, da bismo mogli ostvariti (tobože) dobro, da je zabluda i krivovjerje pod utjecajem neke »etike blagostanja« misliti da vjernost ćudorednom dobru ne može čovjeka unutar ovog svijeta dovesti do beznadne tragike; da, naprotiv, kršćanin treba kao nešto samo po sebi razumljivo očekivati da ga njegov kršćanski život prije ili poslije može dovesti u situaciju gdje mora sve žrtvovati radi spasa svoje duše i da nije prepušteno čovjeku na volju da uvijek izbjegava »heroičke situacije«.

To sve može vrijediti i vrijedi i za običnog kršćanina, za kršćanske roditelje, za tolika laička zvanja, a pogotovo to vrijedi za svećenika i redovnika. Kad bismo to imali pred očima, ne bismo tako olako svoju situaciju i svoj život nazivali neljudskim i nenaravnim, nego bismo ga radije nazvali nadnaravnim, tj. životom koji je shvatljiv i prihvatljiv jedino u znaku Križa.